

John McDowell

ΑΡΕΤΗ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ*

Μετάφραση: Ἀθανασία Μάλλιου

1. Μπορούμε νά υποθέσουμε πώς ὁ σκοπός αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε ἐμφύσηση μιᾶς γενικῆς ἠθικῆς θεώρησης ἐγκείται στό ἐνδιαφέρον γιά τό πῶς ζοῦν οἱ ἄνθρωποι. Ἴσως ἡ ἴδια ἡ ἰδέα μιᾶς ἠθικῆς θεώρησης καθιστᾶ δυνατή, ἀλλά καί ἀπαιτεῖ τήν ὑπαρξη τῆς ἠθικῆς θεωρίας, νοούμενης ὡς μάθησης πού ἐπιδιώκει νά διατυπώσει ἀποδεκτές ἀρχές συμπεριφορᾶς. Εἶναι ἔτσι φυσικό νά προσεγγίζουμε τήν Ἠθική ὡς ἕναν κλάδο τῆς φιλοσοφίας, σχετιζόμενο μέ τήν ἠθική θεωρία, ὑπό αὐτή τή σύλληψη, μᾶλλον ὅπως ἡ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης σχετίζεται μέ τήν ἐπιστήμη. Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη, τό κύριο θέμα τῆς Ἠθικῆς εἶναι ἡ ἐννοια τῆς ὀρθῆς συμπεριφορᾶς καί ἡ φύση καί ἡ δικαιολόγηση τῶν ἀρχῶν της. Ἄν ἔχει θέση κάποιο ἐνδιαφέρον ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐννοια τῆς ἀρετῆς, αὐτό εἶναι δευτερεύουσας σημασίας. Ἡ ἀρετή εἶναι μιᾶ διάθεση (ἴσως ἐνός ἰδιαίτερου ὀρθολογικοῦ καί συνειδητοῦ εἴδους) νά συμπεριφερόμαστε ὀρθά· ἡ φύση τῆς ἀρετῆς ἐξηγεῖται, σά νά λέγαμε, ἀπό τά ἔξω πρὸς τά μέσα.

Ὁ σκοπός μου εἶναι νά σκιαγραφήσω τά κύρια σημεῖα μιᾶς διαφορετικῆς ὀπτικῆς, τά ὅποια μποροῦν νά βρεθοῦν στήν παράδοση πού ἀνθίζει στήν ἀριστοτελική Ἠθική. Σύμφωνα μέ αὐτή τή διαφορετική ὀπτική, παρόλο πού τό θέμα τῆς ἐνασχόλησης μέ τόν ἠθικό στοχασμό ἀκόμη ἐγκείται στό ἐνδιαφέρον τῆς ἐρώτησης "Πῶς θά ἔπρεπε νά ζῆ κανεῖς;"¹ αὐτή ἡ ἐρώτηση κατ' ἀνάγκην προσεγγίζεται μέσα ἀπό τήν ἐννοια τοῦ ἐνάρετου ἀτόμου. Ἡ ἐννοια τῆς

* *Virtue and Reason* στό: *Nous* 62, 1979.

1. Ἀριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια* (ἀπό ἐδῶ καί ἐξῆς ἀναφέρεται ὡς HN), π.χ., 1103b 26-31· πρβλ. Πλάτων, *Πολιτεία* 352d 5-6.

ὀρθῆς συμπεριφορᾶς συλλαμβάνεται, σά νά λέγαμε, ἀπό τά μέσα πρὸς τά ἔξω.

2. Θά ξεκινήσω μέ μερικές σκέψεις πού κάνουν ἐλκυστικό τό νά ποῦμε, συμφωνώντας μέ τόν Σωκράτη, ὅτι ἡ ἀρετή εἶναι γνώση.

Τί σημαίνει γιά κάποιον νά κατέχει μιά ἀρετή; Ἡ “γνώση” ὑποδηλώνει ὅτι τό ἄτομο συλλαμβάνει τά πράγματα σωστά. Ἄν θέλουμε νά ἔχουμε ἐπιτυχία στήν προσπάθεια νά βροῦμε κάποια πειστικότητα στή σοκρατική θέση, εἶναι ἀναγκαῖο νά ἀρχίσουμε μέ παραδείγματα πού δέν εἶναι πιθανό νά ἀμφισβητηθεῖ ὅτι ἀποτελοῦν ἀρετές, καί, κατά συνέπεια, καταστάσεις τοῦ χαρακτήρα, τῶν ὁποίων ὁ κάτοχος φθάνει σέ ὀρθές ἀπαντήσεις σέ ἓνα ὀρισμένο φάσμα ἐρωτημάτων γιά τό πῶς νά συμπεριφέρεται. Θά χρησιμοποιήσω τό παράδειγμα τῆς καλοσύνης· ὁποιοσδήποτε ἀμφισβητεῖ τήν ἀξίωσή της νά ἀποτελεῖ ἀρετή θά ἔπρεπε νά προτείνει ἓνα δικό του καλύτερο παράδειγμα. (Ἀντικειμενικότητα τήν ὁποία ὑποννοεῖ ἡ “γνώση” θά ἐπανεμφανιστεῖ ἀργότερα).

Μπορεῖ νά βασιστεῖ κανεῖς στό ὅτι ἓνα καλοκάγαθο ἄτομο θά συμπεριφερθεῖ μέ καλοσύνη ὅταν τό ἀπαιτοῦν οἱ περιστάσεις. Ἐπιπλέον, ἡ καλοκάγαθη συμπεριφορά στήν ὁποία βασιζόμαστε δέν εἶναι τό προϊόν μιᾶς τυφλῆς, ἀλόγησυνήθειας ἢ ἐνστίκτου, ὅπως ἡ γενναία συμπεριφορά – γιά νά τήν ἀποκαλέσουμε ἔτσι κατά παραχώρηση – μιᾶς λέαινας πού ὑπερασπίζεται τά μικρά της². Μᾶλλον, τό γεγονός ὅτι ἡ κατάσταση ἀπαιτεῖ μιά ὀρισμένου εἴδους συμπεριφορά εἶναι (κατά ἓνα τρόπο διατύπωσης) ὁ λόγος πού ἔχει νά συμπεριφέρεται ἔτσι σέ κάθε μιά ἀπό τίς σχετικές περιστάσεις. Ἐπομένως, πρέπει νά εἶναι κάτι τοῦ ὁποίου ἔχει ἄμεση ἀντίληψη σέ κάθε μιά ἀπό τίς σχετικές περιστάσεις. Ἐνα καλοκάγαθο ἄτομο ἔχει μιά ἀξιόπιστη εὐαισθησία ἀπέναντι σέ ἓνα ὀρισμένο εἶδος ἀπαίτησης πού οἱ καταστάσεις ἐπιβάλλουν στήν συμπεριφορά. Τά προϊόντα μιᾶς ἀξιόπιστης εὐαισθησίας εἶναι περιπτώσεις γνώσης καί ὑπάρχουν ιδιώματα σύμφωνα μέ τά ὁποῖα ἡ ἴδια ἡ εὐαισθησία μπορεῖ κατάλληλα νά περιγραφεῖ ὡς γνώση. Ἐνα καλοκάγαθο ἄτομο γνωρίζει τί σημαίνει νά ἀντιμετωπίζεις μιά ἀπαίτηση καλοσύνης. Ἡ εὐαισθησία εἶναι, θά μπορούσαμε νά ποῦμε, ἓνα εἶδος ἀντιληπτικῆς ἱκανότητας³.

(Φυσικά ἓνα καλοκάγαθο ἄτομο δέν χρειάζεται τό ἴδιο νά κατατάσσει τή συμπεριφορά πού ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἀπαιτεῖται, σέ μιά ἀπό τίς σχετικές περιστάσεις, ὡς καλοκάγαθη. Δέν χρειάζεται νά εἶναι τόσο ἱκανό στή σαφή διατύπωση ὥστε νά κατέχει ἐννοιες τῶν συγκεκριμένων ἀρετῶν καί ἀκόμα ἂν τίς κατέχει, οἱ ἐννοιες δέν χρειάζεται νά ὑπηρετοῦνται στούς λόγους του γιά τίς πράξεις πού φανερώσουν αὐτές οἱ συγκεκριμένες ἀρετές. Εἶναι ἀρκετό νά θεωρεῖ αὐτό πού κάνει, ὅταν – ὅπως τό θέτουμε – δείχνει ὅτι εἶναι καλοκάγαθο, μέ μιά τέτοια περιγραφή: “Τό πράγμα πού πρέπει νά κάνει”. Ἡ περιγραφή δέν χρειάζεται νά διαφέρει ἀπό ἐκείνη ὑπό τήν ὁποία ἐντάσσει ἄλλες πράξεις

2. Πρβλ. ΗΝ VI. 13 πάνω στή διάκριση μεταξύ “φυσικῆς ἀρετῆς” καί τῆς “ἀρετῆς ἀπλῶς ὅπως ἀποκαλεῖται”.

3. Ἀγνωσιοκρατικές ἀντιρρήσεις σ’ αὐτή τήν ὀρολογία θά ἐξεταστοῦν ἀργότερα.

του, πού θεωρούμε ότι εκφράζουν διαφορετικές ἀρετές· ἡ διαίρεση σέ πράξεις πού φανερώνουν καλοσύνη καί σέ πράξεις πού φανερώνουν ἄλλες ἀρετές μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ, ὄχι ἀπό τό ἴδιο τό ὑποκείμενο ἀλλά ἀπό ἕναν πιό ἱκανό στή σαφή ἐκφραση, καί πιό θεωρητικά προσανατολισμένο, παρατηρητή).

Οἱ παρατηρήσεις μέχρι τώρα δείχνουν ὅτι ἡ γνώση πού συνίσταται στήν ἀξιόπιστη εὐαισθησία εἶναι μιά ἀναγκαία συνθήκη γιά τήν κατοχή τῆς ἀρετῆς. Ἀλλά δέν ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ γνώση πρέπει, ὅπως γίνεται κατά τήν σωκρατική ἄποψη, νά ταυτιστεῖ μέ τήν ἀρετή. Ἐνα προκαταρκτικό ἐπιχείρημα γιά τήν ταύτιση θά διατυπωνόταν ὡς ἑξῆς: σέ κάθε μιά ἀπό τίς σχετικές περιστάσεις, ἡ ἀπαίτηση πού ἐπιβάλλεται ἀπό τήν κατάσταση, καί ἀνιχνεύεται ἀπό τήν εὐαισθησία τοῦ ὑποκειμένου σέ τέτοιες ἀπαιτήσεις, πρέπει νά ἐξαντλεῖ τόν λόγο του γιά νά πράττει ὅπως πράττει. Μιά πράξη θά ἀποκλειόταν ἀπό τό νά θεωρεῖται ἐκδήλωση καλοσύνης ἂν τό ὑποκείμενό της χρειαζόταν κάποιο ἐξωτερικό κίνητρο γιά νά συμμορφώνεται μέ τήν ἀπαίτηση – γιά παράδειγμα, τίς ἀμοιβές μιᾶς καλῆς φήμης. Ἐτσι τά προϊόντα τῆς εὐαισθησίας τοῦ ἀποτελοῦν, ἕνα πρὸς ἕνα, πλήρεις ἐξηγήσεις τῶν πράξεων πού φανερώνουν τήν ἀρετή. Γι' αὐτό τό λόγο, ἀφοῦ ἡ εὐαισθησία ἐξηγεῖ τά προϊόντα της πλήρως, ἡ εὐαισθησία ἐξηγεῖ τίς πράξεις πλήρως. Ἀλλά ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ ἔννοια μιᾶς κατάστασης, ἡ κατοχή τῆς ὁποίας ἐξηγεῖ τίς πράξεις πού τήν φανερώνουν. Ἀφοῦ αὐτός ὁ ἐξηγητικός ρόλος καλύπτεται ἀπό τήν εὐαισθησία, ἡ εὐαισθησία καταλήγει νά ἀποτελεῖ αὐτό πού εἶναι ἡ ἀρετή⁴.

Αὐτό εἶναι ἕνα προκαταρκτικό ἐπιχείρημα γιά τήν ταύτιση συγκεκριμένων ἀρετῶν μέ, σά νά λέγαμε, εἰδικευμένες εὐαισθησίες ἀπέναντι σέ ἀπαιτήσεις. Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ἕνα παρόμοιο ἐπιχείρημα ἐφαρμόζεται στήν ἀρετή ἐν γένει. Πραγματικά, στό πλαίσιο μιᾶς ἄλλης σωκρατικῆς θέσης, δηλαδή ἐκείνης τῆς ἐνότητας τῆς ἀρετῆς, ἡ ἀρετή γενικότερα εἶναι ἐκεῖνο τό ὁποῖο πραγματικά ἀφορᾷ τό ἐπιχείρημα γιά τήν ταύτιση μέ τήν γνώση. Οἱ εἰδικευμένες εὐαισθησίες πού πρέπει νά ἐξισωθοῦν μέ συγκεκριμένες ἀρετές, σύμφωνα μέ τό ἐπιχείρημα πού ἐξετάσαμε μέχρις ἐδῶ, δέν εἶναι πράγματι δια-

4. Ὑπάρχει ἕνα κενό ἐδῶ. Ἀκόμα κι ἂν ἀναγνωριστεῖ ὅτι τό ἐνάρετο ἄτομο δέν ἔχει ἐπιπλέον λόγο γι' αὐτό πού πράττει παρά τό προϊόν τῆς εὐαισθησίας του, καί πάλι, θά μπορούσε νά εἰπωθεῖ, ὅτι δύο ἄνθρωποι μπορεῖ νά ἔχουν τόν ἴδιο λόγο νά ἐνεργοῦν μέ ἕναν ὀρισμένο τρόπο, ἀλλά μόνο ἕνας ἀπ' αὐτούς νά ἐνεργεῖ κατ' αὐτόν τόν τρόπο. Πρέπει νά ὑπάρχει κάποια ἀκόμη ἐπιπλέον ἐξήγηση αὐτῆς τῆς διαφορᾶς μεταξύ τους: ἂν δέν συμβαίνει ὅτι ἐκεῖνος πού ἐνεργεῖ ἔχει ἕνα ἐπιπλέον λόγο, τότε ἴσως ἐκεῖνος πού δέν ἐνεργεῖ θρῖσκεται σέ κάποια κατάσταση, μόνιμη ἢ προσωρινή, πού ὑπονομεύει τήν ἀποτελεσματικότητα τῶν λόγων, ἢ ἴσως τῶν λόγων τοῦ συγκεκριμένου εἴδους ὑπό ἐξέταση, στήν παραγωγή πράξης. Αὐτό ὑποδηλώνει ὅτι ἂν θέλουμε νά σκεφτόμαστε πῶς ἡ ἀρετή ἐγγυᾶται τήν πράξη, ἡ ἀρετή πρέπει νά συνίσταται ὄχι μόνο στήν ἴδια τήν εὐαισθησία ἀλλά στήν εὐαισθησία μαζί μέ τήν ἐλευθερία ἀπό τέτοιες καταστάσεις πού ἐμποδίζουν. Αὐτά τά θέματα ἐπανέρχονται στήν §3.

θέσιμες, μία προς μία, για μία σειρά από χωριστές ταυτίσεις.

Ἐκεῖνο πού κάνει αὐτό τό ἐπιχείρημα πειστικό εἶναι ἡ ἐλκυστική ἰδέα ὅτι ἡ ἀρετή δέν καταλήγει σέ τίποτα ἄλλο ἀπό τήν ὀρθή συμπεριφορά. Ἐάν ὑποθέσουμε ὅτι τό σχετικό φάσμα συμπεριφορᾶς, στήν περίπτωση τῆς καλοσύνης, διακρίνεται ἀπό τήν ὀρθή διάθεση προσοχῆς στά αἰσθήματα τῶν ἄλλων. Ὅμως, μερικές φορές ἐνεργώντας μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά ἱκανοποιοῦμε τά αἰσθήματα κάποιου δέν σημαίνει ὅτι ἐνεργοῦμε σωστά: τό ἠθικά σημαντικό γεγονός πού ἀφορᾷ τήν κατάστασι δέν εἶναι τό γεγονός ὅτι ὁ Α μπορεῖ νά ἐνοχληθεῖ ἀπό μία σχεδιασμένη ἐνέργεια (μολονότι θά ἐνοχληθεῖ) ἀλλά, ἄς ποῦμε, τό γεγονός ὅτι ὁ Β ἔχει ἕνα δικαίωμα-ἀξίωση κάποιου εἶδους, ἡ εὐαισθησία στό ὁποῖο θά μποροῦσε νά θεωρηθεῖ ὅτι συνιστᾷ ἰσότιμη (δίκαιη) ἀντιμετώπιση. Σέ μία τέτοια περίπτωση μία ἄμεση τάση νά ἀνταποκρίνεται κανεῖς μέ εὐγένεια σέ αἰσθήματα ἄλλων δέν θά ὀδηγοῦσε σέ ὀρθή συμπεριφορά. Ἐάν θέλουμε μία γνήσια ἀρετή νά μήν παράγει τίποτε ἄλλο ἀπό ὀρθή συμπεριφορά, μία ἀπλή τάση νά φέρεται κανεῖς μέ εὐγένεια, δέν μπορεῖ νά ταυτισθεῖ μέ τήν ἀρετή τῆς καλοσύνης. Ἡ κατοχή τῆς ἀρετῆς πρέπει νά περιλαμβάνει ὄχι μόνο εὐαισθησία σέ γεγονότα, πού ἀφοροῦν τά αἰσθήματα τῶν ἄλλων ὡς λόγος γιά νά ἐνεργοῦμε κατά ὀρισμένους τρόπους ἀλλά ἐπίσης εὐαισθησία σέ γεγονότα πού ἀφοροῦν δικαιώματα ὡς λόγους γιά νά ἐνεργοῦμε μέ ὀρισμένους τρόπους. Καί ὅταν ὑφίστανται περιστάσεις καί τῶν δύο εἰδῶν καί ἡ περίστασι τοῦ δευτέρου εἶδους εἶναι αὐτή σύμφωνα μέ τήν ὁποία θά ἔπρεπε νά ἐνεργήσει κανεῖς, ὁ κάτοχος τῆς ἀρετῆς τῆς καλοσύνης πρέπει νά εἶναι ἱκανός νά καταλάβει ὅτι ἔτσι συμβαίνει⁵. Ἐπομένως δέν μποροῦμε νά διαχωρίσουμε τήν γνήσια κατοχή τῆς καλοσύνης ἀπό τήν εὐαισθησία πού συνιστᾷ τήν ἰσότιμη ἀντιμετώπιση. Καί ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν προφανῶς ὄρια στίς δυνατότητες γιά συνύπαρξι στήν ἴδια κατάστασι ἐκείνων τῶν περιστάσεων οἱ κατάλληλες εὐαισθησίες πρὸς τίς ὁποῖες συνιστοῦν ὅλες οἱ ἀρετές, τό ἐπιχείρημα μπορεῖ νά γενικευθεῖ: καμία ἀρετή δέν μπορεῖ νά κατέχεται πλήρως ἐκτός ἀπό τόν κάτοχο ὅλων (τῶν ἀρετῶν), πού εἶναι, ὁ κάτοχος τῆς ἀρετῆς ἐν γένει. Ἐτσι οἱ συγκεκριμένες ἀρετές δέν ἀποτελοῦν μία ὁμάδα ἀπό ἀνεξάρτητες εὐαισθησίες. Μᾶλλον, χρησιμοποιοῦμε τίς ἐννοιες τῶν συγκεκριμένων ἀρετῶν γιά νά καθορίσουμε τίς ὁμοιότητες καί τίς διαφορές ἀνάμεσα στίς ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀπλῆς εὐαισθησίας πού ἀποτελεῖ ἐκεῖνο πού ἡ ἀρετή εἶναι ἐν γένει: μία ἱκανότητα νά ἀναγνωρίσουμε τίς ἀπαιτήσεις πού ἐπιβάλλουν οἱ καταστάσεις στή συμπεριφορά κάποιου. Αὐτό εἶναι μία μοναδική περίπλοκη εὐαισθησία τοῦ εἶδους πού σκοπεύουμε νά ἐνσταλάξουμε ὅταν ἔχουμε τήν

5. Δέν θέλω νά ὑπονοήσω ὅτι ὑπάρχει πάντα ἕνας τρόπος ἱκανοποιητικῆς πράξης (ἀντίθετος τοῦ νά καταφέρνει κανεῖς ὅ,τι καλύτερο μπορεῖ ἀπό μία ἀποτυχημένη ἐνέργεια)· οὔτε ὅτι ὑπάρχει πάντα μία ὀρθή ἀπάντησι στό ἐρώτημα τί θά ἔπρεπε κανεῖς νά κάνει. Ἀλλά ὅταν ὑπάρχει μία σωστή ἀπάντησι τό ἐνάρετο ἄτομο θά ἔπρεπε νά εἶναι ἱκανό νά πεῖ ποιά εἶναι.

πρόθεση νά ἐμφυσησούμεε μιά ἠθική θεώρηση.

3. Ὑπάρχει ἓνα φανερό ἐμπόδιο στήν ταύτιση τῆς ἀρετῆς μέ τή γνώση. Τό ἐπιχείρημα γιά τήν ταύτιση ἀπαιτεῖ ὅτι τά προϊόντα τῆς εὐαισθησίας –τά συγκεκριμένα στοιχεῖα γνώσης μέ τά ὁποῖα ἐφοδιάζει τόν κάτοχό της– θά ἔπρεπε νά ἐξηγοῦν πλήρως τίς πράξεις πού φανερώνουν τήν ἀρετή. Ὅμως εὐλογο εἶναι ἡ κατάλληλη πράξη νά μή χρειάζεται νά προκληθεῖ ἀπό μιά θεώρηση πού τήν ἀντιλαμβανόμεστε ὡς λόγο –ἀκόμα καί ὡς ἓνα ἀδιαμφισβήτητο λόγο– γιά νά ἐνεργήσουμε μέ ἓνα ὀρισμένο τρόπο. Αὐτό ἴσως φαίνεται ὅτι ἐπιτρέπει τήν ἀκόλουθη δυνατότητα: ἡ ἀντίληψη ἑνός ἀτόμου γιά μιά κατάσταση μπορεῖ νά ταιριάζει ἀκριβῶς μέ αὐτό πού θά ἦταν ἡ ἀντίληψη ἑνός ἐνάρετου ἀτόμου, ἂν καί ἐκεῖνο δέν ἐνεργεῖ ὅπως τό ἐνάρετο ἄτομο. Ἀλλά ἂν μιά ἀντίληψη πού ἀντιστοιχεῖ σ' ἐκείνη τοῦ ἐνάρετου ἀτόμου δέν προκαλεῖ μιά ἐνάρετη πράξη ἀπό αὐτό τό μή ἐνάρετο ἄτομο, τότε ἡ παρόμοια ἀντίληψη τοῦ ἐνάρετου ἀτόμου –τά προϊόντα τῆς εὐαισθησίας του– δέν μπορεῖ, τελικά, νά ἐξηγεῖ πλήρως τήν ἐνάρετη πράξη πού προκαλεῖ. Ὁ,τιδῆποτε λείπει (στήν περίπτωση ἑνός ἀτόμου πού δέν ἐνεργεῖ ἐνάρετα) πρέπει νά εἶναι παρόν ὡς ἓνα πρόσθετο συστατικό, πέρα καί πάνω ἀπό τά προϊόντα τῆς εὐαισθησίας, σέ ἓνα πλήρη προσδιορισμό τοῦ λόγου πού ἐξηγεῖ γιατί τό ἐνάρετο ἄτομο πράττει ὅπως πράττει⁶. Αὐτό καταστρέφει τήν ταύτιση τῆς ἀρετῆς μέ τήν εὐαισθησία. Σύμφωνα μέ αὐτό τό εἶδος τοῦ ἐπιχειρήματος, ἡ εὐαισθησία μπορεῖ νά γίνει τό πολύ πολύ ἓνα συστατικό σέ μιά σύνθετη κατάσταση πού εἶναι αὐτό πού ἀποτελεῖ πράγματι τήν ἀρετή.

Ἄν πρόκειται νά διατηρήσουμε τήν ταύτιση τῆς ἀρετῆς μέ τήν γνώση, τότε, ἀντιστρέφοντας, δεσμευόμεστε νά ἀρνηθοῦμε ὅτι ἡ ἀντίληψη ἑνός ἐνάρετου ἀτόμου γιά μιά κατάσταση μπορεῖ ἀκριβῶς νά ταιριάζει στήν περίπτωση κάποιου πού, στήν ἴδια κατάσταση, δέν ἐνεργεῖ ἐνάρετα. Ὁ Σωκράτης φαίνεται νά ἔχει ὑποθέσει ὅτι ὁ μόνος τρόπος νά δεχτοῦμε αὐτή τή δέσμευση εἶναι μέ ὄρους ἄγνοιας, ἔτσι ὥστε, παραδόξως, ἡ ἀποτυχία νά ἐνεργεῖ κανεῖς ὅπως ἓνα ἐνάρετο ἄτομο δέν θά μποροῦσε νά εἶναι ἀποτέλεσμα ἀπροσεξίας, τουλάχιστον κάτω ἀπ' αὐτή τήν περιγραφή. Ὅμως ὑπάρχει μιά λιγότερο ἀκραία δυνατότητα, πού ἔχει περιγραφεῖ σέ γενικές γραμμές ἀπό τόν Ἀριστοτέλη⁷. Αὐτό ἰσοδυναμεῖ μέ τό νά ἐπιτρέψουμε, κάποιος πού ἀποτυγχάνει νά ἐνεργεῖ ἐνάρετα, κατά κάποιο τρόπο νά ἀντιλαμβάνεται αὐτό πού θά ἀντιλαμβανόταν ἓνα ἐνάρετο ἄτομο, ἔτσι ὥστε ἡ ἀποτυχία του νά πράξει τό ὀρθό νά μήν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀπροσεξίας· καί μέ τό νά ἐπιμένουμε ὅτι ἡ ἀποτυχία του συμβαίνει μόνο ἐπειδή ἡ ἐκτίμηση αὐτοῦ πού ἀντιλαμβάνεται συσκοτίζεται ἢ ἔχει χάσει τήν ἀκριβή ἐφαρμογή της, ἐξαιτίας τῆς ἐπίδρασης μιᾶς ἐπιθυμίας νά πράξει διαφορετικά. Αὐτό διατηρεῖ τήν ταύτιση τῆς ἀρετῆς μέ μιά εὐαισθη-

6. Ἄν διακρίνουμε τό λόγο πού ἐξηγεῖ γιατί ἐνεργεῖ ἀπό τό λόγο γιά τήν ἐνέργεια, αὐτή εἶναι ἡ ἀντίρρηση τῆς σημείωσης 4 παραπάνω.

7. ΗΝ VII. 3.

σία· αντίθετα μέ τό άντεπιχείρημα τίποτα πέρα καί πάνω από τά άσυσκότιστα προϊόντα τής ευαισθησίας δέν χρειάζεται για νά έξηγήσει τίς πράξεις πού φανερώνουν τήν άρετή. Αυτό πού συμβαίνει δέν είναι ότι κάποιος πρόσθετος έξηγητικός παράγοντας, πέρα καί πάνω από τά προϊόντα τής ευαισθησίας, ενεργεί μ' αυτά ώστε νά προκαλεί τήν πράξη του ένάρετου άτομου, αλλά μάλλον ότι ή άποτυχία του άλλου άτομου νά ενεργεί μ' αυτόν τόν τρόπο έξηγεΐται από μιá άτέλεια στις προσεγγίσεις σ' αυτά τά προϊόντα (ευαισθησίας) πού διαθέτει.

Θά ήταν λάθος νά διαμαρτυρηθούμε ότι μπορεί κάποιος νά άποτυγχάνει νά ενεργεί σύμφωνα μ' ένα λόγο, καί άκόμα σύμφωνα μ' ένα λόγο πού κρίνεται από τόν ίδιο ότι είναι καλύτερος άπ' όποιονδήποτε λόγο πού έχει για νά ενεργεί διαφορετικά, χωρίς νά χρειάζεται σ' αυτό τό σημείο νά ύπάρχει κάποια συσκότιση ή διαστρέβλωση τής εκτίμησής του του λόγου τόν όποιο περιφρονεί⁸. Αυτό είναι άλήθεια, αλλά τό νά πιστεύουμε ότι άποτελεί μιá αντίρρηση στον Άριστοτέλη σημαίνει ότι άποτυγχάνουμε νά κατανοήσουμε τήν ιδιαίτερη φύση τής σύλληψης τής άρετής πού προκαλεί τό ένδιαφέρον του Άριστοτέλη για τήν άκρασία.

"Ένας τρόπος για ν' αναδείξουμε τήν ιδιαίτερη φύση αυτής τής σύλληψης είναι τό νά σημειώσουμε ότι, για τόν Άριστοτέλη, ή έγκράτεια διακρίνεται από τήν άρετή, καί είναι εξίσου προβληματική μέ τήν άκρασία. "Αν κάποιος χρειάζεται νά ύπερνικη μιá τάση νά ενεργήσει διαφορετικά, όταν πείθοντας τόν έαυτό του νά ενεργήσει όπως, άς πούμε, άπαιτεί ή σωφροσύνη ή τό θάρρος, τότε δέν επιδεικνύει άρετή αλλά (άπλή) έγκράτεια. "Ας ύποθέσουμε ότι δεχόμαστε ότι τό ένάρετο άτομο καταλήγει στην κρίση του για τό τί θά έπρεπε νά κάνει σταθμίζοντας από τή μιá μεριά, κάποιο λόγο για νά ενεργεί μέ ένα τρόπο πού στην πραγματικότητα θά φανερώνει, άς πούμε, θάρρος καί, από τήν άλλη μεριά, ένα λόγο για νά κάνει κάτι διαφορετικό (για παράδειγμα έναν κίνδυνο για τή ζωή καί τό σώμα του, ως λόγο για νά τό βάλει στα πόδια) καί άποφασίζοντας ότι συγκριτικά ό πρώτος λόγος είναι ό καλύτερος. Σ' αυτή τήν περίπτωση ή διάκριση μεταξύ άρετής καί έγκράτειας θά φανεί άκατανόητη. "Αν τό ένάρετο άτομο επιτρέπει στον έαυτό του νά ύπολογίζει τόν παρόντα κίνδυνο ως λόγο για νά τό βάλει στα πόδια, γιατί δέν θά έπρεπε νά φανταστούμε τόν ύπολογισμό σά νά επιτρέπει στον έαυτό του νά αισθανθεί μιá διάθεση νά τό βάλει στα πόδια, ανάλογης δύναμης μέ τήν βαρύτητα πού επιτρέπει νά έχει ό λόγος; Έφόσον διατηρεί τήν ίσχύ των διαθέσεων του σύμφωνα μέ τήν βαρύτητα πού άποδίδει στους λόγους, οί ενεργειές του θά συμμορφώνονται μέ τήν κρίση του σχετικά μέ τό πού, συγκριτικά, βρίσκεται ό καλύτερος λόγος· τί περισσότερο μπορούμε ν' άπαιτήσουμε για τήν άρετή; ("Ίσως ότι τό γνήσια θαρραλέο άτομο άπλά δέν ένδιαφέρεται για τήν δική του επι-

8. Πρβλ. Donald Davidson, "How is Weakness of Will Possible?", στο Joel Feinberg, έκδ., *Moral Concepts* (Oxford: Oxford University Press, 1969), σσ. 93-133, καί 99-100.

βίωση; "Όμως ο Ἀριστοτέλης δίκαια ενδιαφέρεται νά ἀποτρέψει αὐτή τήν παρανόηση)⁹. Ἡ διάκριση γίνεται κατανοητή ἂν σταματήσουμε νά ὑποθέτουμε ὅτι ἡ κρίση τοῦ ἐνάρετου ἀτόμου εἶναι στάθμιση λόγων ὑπέρ καί κατά. Ἡ θεώρηση τῆς κατάστασης στήν ὁποία καταλήγει ἐξασκώντας τήν εὐαισθησία του εἶναι τέτοια ὥστε κάποια ὄψη τῆς κατάστασης νά θεωρεῖται ὅτι ἀποτελεῖ ἕνα λόγο γιά νά ἐνεργεῖ κατά κάποιο τρόπο· αὐτός ὁ λόγος γίνεται ἀντιληπτός, ὄχι σά νά ὑπερτερεῖ ἢ νά ὑπερισχύει ἀπό ὁποιοσδήποτε λόγους γιά νά ἐνεργεῖ κατά διαφορετικούς τρόπους, πού διαφορετικά θά ἀποτελοῦνταν ἀπό ἄλλες ὄψεις τῆς κατάστασης (τόν παρόντα κίνδυνο, γιά παράδειγμα) ἀλλά σά νά τοῦς ἀποσιωπᾶ. Ἐδῶ ὁ κίνδυνος γιά τή ζωή καί τό σῶμα του δέ φαίνεται σάν κάποιος λόγος γιά ν' ἀπομακρυνθεῖ κανεῖς. Τό πρόβλημα τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τήν ἀκρασία δέν εἶναι "Μέ ποιό τρόπο μπορεῖ κάποιος νά σταθμίσει τίς ἐκτιμήσεις ὑπέρ τῶν πράξεων Χ καί Ψ, ν' ἀποφασίσει ὅτι συγκριτικά οἱ καλύτεροι λόγοι βρίσκονται ὑπέρ τῶν πράξεων Χ καί Ψ, ὅμως παρόλα αὐτά νά ἐκτελεῖ τήν Ψ;" (ἕνα ἐρώτημα τό ὁποῖο, χωρίς ἀμφιβολία, δέν χρειάζεται τήν ἰδέα μιᾶς συσκοτισμένης κρίσης γιά ν' ἀπαντηθεῖ)· ἀλλά μάλλον (ἕνα πρόβλημα ἐξίσου σχετικό μέ τήν ἐγκράτεια): "Πῶς μπορεῖ κανεῖς νά ἔχει τή θεώρηση μιᾶς κατάστασης κατά τήν ὁποία ἐκτιμήσεις πού διαφορετικά θά ἀπευθύνονταν στή βούλησή του ἀποσιωποῦνται, ἀλλά, παρόλα αὐτά, νά ἐπιτρέπει αὐτές οἱ ἐκτιμήσεις ν' ἀκουστοῦν ἀπό τή βούλησή του;" ἕνα ἐρώτημα τό ὁποῖο σαφῶς μπορεῖ νά ἀπαντηθεῖ, ἂν μπορεῖ καθόλου ν' ἀπαντηθεῖ, μόνο ὑποθέτοντας ὅτι τό ἀκρατές ἢ ἐγκρατές ἄτομο δέν συμερίζεται πλήρως τήν ἀντίληψη τοῦ ἐνάρετου ἀτόμου γιά τήν κατάσταση¹⁰.

Μιά πιό πιεστική ἀντίρρηση ἀπευθύνεται στήν ἰδιαίτερη σύλληψη τῆς ἀρετῆς: ἰδιαίτερα στή χρήση γνωστικῶν ἐννοιῶν κατά τόν χαρακτηρισμό της. Σύμφωνα μέ αὐτή τήν ἀντίρρηση, πρέπει νά εἶναι κακή χρήση τῆς ἐννοίας τῆς ἀντίληψης τό νά ὑποθέτουμε ὅτι μιᾶ ἀσυσκοτιστή ἀντίληψη ἴσως ἐπαρκεῖ, ἀπό μόνη της νά ἀποτελεῖ ἕνα λόγο γιά νά ἐνεργοῦμε κατά ἕνα ὀρισμένο

9. ΗΝ ΙΙΙ. 9.

10. Σύμφωνα μ' αὐτή τήν ἄποψη, τά γνήσια προϊόντα τῆς εὐαισθησίας πού συμπεριλαμβάνονται στήν ἀρετή θά καθιστοῦσαν ἀναγκαῖα τήν πράξη. Ἐκεῖνο πού συμβαίνει δέν εἶναι ὅτι ἡ πράξη ἀπαιτεῖ μόνο ἕνα προϊόν τῆς εὐαισθησίας ἀλλά ἐπίσης, ἄς ποῦμε, ἐλευθερία ἀπό πιθανούς παράγοντες πού ἐμποδίζουν, γιά παράδειγμα, ἐπιθυμίες πού μᾶς περισποῦν. Ἐνας παράγοντας πού ἐμποδίζει δέν θά παρενέβαινε στήν ἀποτελεσματικότητα ἐνός προϊόντος τῆς εὐαισθησίας, ἀλλά, μάλλον, θά ἀπέκλειε τή γνήσια ἐπίτευξη αὐτῆς τῆς ἀποψης τῆς κατάστασης. Αὐτό γεμίζει τό κενό πού ἀναφέρθηκε στή σημείωση 4 πιό πάνω. (Ἡ συζήτησή μου γιά τήν ἀκρασία ἐδῶ δέν σκοπεύει νά κάνει τίποτα περισσότερο παρά νά προτείνει ὅτι ἡ ταύτιση τῆς ἀρετῆς μέ τή γνώση δέ θά ἔπρεπε νά ἀπορριφθεῖ ἀμέσως μέ τήν αἰτιολογία ὅτι δημιουργεῖ ἕνα πρόβλημα ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀκρασία. "Ἐχω πεῖ λίγα περισσότερα στίς §§9, 10 τῆς ἐργασίας μου "Are Moral Requirements Hypothetical Imperatives?", *Proceedings of the Aristotelian Society Supplementary Volume 52* (1978), 13-29· ἀλλά πολλά περισσότερα χρειάζονται γιά μιᾶ πλήρη πραγμάτευση.

τρόπο. Ἡ ἄσκηση μιᾶς γνήσιας γνωστικῆς ἱκανότητος μπορεῖ νά παρέχει τό πολύ ἓνα λόγο γιά νά ἐνεργοῦμε· κάτι “ὀρεκτικό” εἶναι ἀπαραίτητο ἐπίσης. Τό νά μιᾶμε γιά τήν ἀρετή – μιᾶ τάση νά ἐνεργοῦμε μέ ὀρισμένους τρόπους γιά συγκεκριμένους λόγους– σά νά συνίσταται σέ μιᾶ εὐαισθησία, μιᾶ ἀντιληπτική ἱκανότητα, ἰσοδυναμεῖ μέ τό νά συγχωνεύουμε τό ἀπαιτούμενο ἐπιθυμητικό συστατικό μέρος μέσα στήν ὑποτιθέμενη εὐαισθησία. Ἀλλά τό μόνο πού ἐπιτυγχάνεται ἔτσι εἶναι μιᾶ προβολή τῶν ἀνθρώπινων σκοπῶν μέσα στόν κόσμο. (Ἐδῶ γίνεται φανερό πῶς ἡ ἀντίρρηση θίγει τό θέμα τῆς ἀντικειμενικότητος). Τό ὅτι ἡ βούληση κάποιου εἶναι διατεθειμένη ἀποτελεῖ ἓνα γεγονός σχετικό μέ τόν ἴδιο· ἐνῶ ἀντίθετα μιᾶ γνήσια γνωστική ἱκανότητα ἀποκαλύπτει σέ κάποιον ὅτι ὁ κόσμος ὑφίσταται ἀνεξάρτητα ἀπό τόν ἴδιο, καί πῶς συγκεκριμένα ἀνεξάρτητα ἀπό τή βούλησή του. Ἡ γνώση καί ἡ θέληση εἶναι διακριτές: ὁ κόσμος – ἡ κύρια σφαῖρα ἄσκησης τῶν γνωστικῶν ἱκανοτήτων– εἶναι ἀπό μόνος του ἀντικείμενο καθαρά θεωρητικοῦ στοχασμοῦ, ἱκανό νά παρακινήσει κάποιον νά ἐνεργήσῃ μόνο σέ συνδυασμό μέ ἓναν ἐπιπρόσθετο παράγοντα – μιᾶ κατάσταση τῆς βούλησης – πού παρέχεται ἀπό τόν ἴδιο. Θά ἐπανέλθω σέ αὐτή τήν ἀντίρρηση.

4. Ὄταν μᾶς παρουσιάζεται μιᾶ ταύτιση τῆς ἀρετῆς μέ τήν γνώση, εἶναι φυσικό νά ζητοῦμε τή διατύπωση τῆς γνώσης τήν ὁποία ἀποτελεῖ ἡ ἀρετή. Τεῖνουμε νά ὑποθέτουμε ὅτι ἡ γνώση πρέπει νά ἔχει ἓνα διατυπώσιμο προτασιακό περιεχόμενο (πιθανῶς μὴ ἐπιδεχόμενο ἔκφραση ἀπό τόν γνώστη). Ἐπειτα, οἱ ἀξιόπιστα ὀρθές κρίσεις τοῦ ἐνάρετου ἀτόμου ὡς πρός ἐκεῖνο πού θά ἔπρεπε νά κάνει, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν μέ ὀρους ἀλληλεπίδρασης ἀνάμεσα σέ αὐτή τήν καθολική γνώση καί σέ κάποιο κατάλληλο δεῖγμα μιᾶς συγκεκριμένης γνώσης σχετικό μέ τήν παρούσα κατάσταση· καί ἡ ἐξήγηση μπορεῖ νά πάρει τήν μορφή ἓνός “πρακτικοῦ συλλογισμοῦ” μέ τό περιεχόμενο τῆς καθολικῆς γνώσης, ἢ κάποιου κατάλληλου μέρους τῆς, ὡς μείζων προκειμένη, τή σχετική συγκεκριμένη γνώση ὡς ἐλάσσων προκειμένη καί τήν κρίση σχετικά μέ τό τί πρέπει νά γίνει ὡς παραγωγικό συμπέρασμα.

Αὐτή ἡ εἰκόνα ταιριάζει μέ τήν ἀντίρρηση πού ἀναφέρθηκε στό τέλος τῆς §3. Σύμφωνα μέ αὐτή τήν εἰκόνα, ἡ προβληματική ἐννοια μιᾶς ἀπαιτήσης ἐμφανίζεται μόνο στήν μείζονα προκειμένη, καί στό συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ πού ἀνασυγκροτεῖ τόν λόγο τοῦ ἐνάρετου ἀτόμου γιά νά ἐνεργήσῃ. Ἡ γνώση τῆς μείζονος, θά μποροῦσαν νά ποῦν αὐτοί πού ἐκφράζουν τήν ἀντίρρηση, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τή διάθεση τῆς βούλησης πού ἀπαιτεῖται, σύμφωνα μέ τήν ἀντίρρηση, ὡς ἓνα συστατικό μέρος μέσα στήν ἀρετή, πέρα καί πάνω ἀπό κάθε αὐστηρά γνωστική κατάσταση (τήν ἀποκαλοῦμε “γνώση” γιά νά τήν υἱοθετήσουμε καί ὄχι γιά νά ὑποδηλώσουμε ὅτι εἶναι γνήσια γνωστική). Αὐτό πού τό ἐνάρετο ἄτομο πράγματι ἀντιλαμβάνεται εἶναι μόνο αὐτό πού διατυπώνεται στήν ἐλάσσονα προκειμένη τοῦ συλλογισμοῦ: δηλαδή, ἓνα ξεκάθαρο γεγονός σχετικά μέ τήν παρούσα κατάσταση, τό ὁποῖο – ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ἀντίρρηση– θά ἦταν ἀνίκανο νά προκαλέσει τήν πράξη ἀπό μόνο του.

Αὐτή ἡ εἰκόνα ταιριάζει μόνο ἂν οἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἐνάρετου ἀτόμου γιά τό

πῶς, γενικά, κάποιος θά ἔπρεπε νά συμπεριφερθεῖ ἐπιδέχονται κωδικοποίηση, σέ ἀρχές ἱκανές νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς μείζονες προκείμενες σέ συλλογισμούς τοῦ εἴδους πού ἐξετάζουμε. "Ὁμως σ' ἓνα ἀπροκατάληπτο μάτι θά φανεῖ ἀρκετά ἀπίθανο τό γεγονός ὅτι ὁποιαδήποτε εὐλογα ὠριμη ἠθική θεώρηση ἐπιδέχεται τήν ὁποιαδήποτε τέτοια κωδικοποίηση. "Ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης μέ συνέπεια λέει, οἱ καλύτερες γενικεύσεις γιά τό πῶς κάποιος θά ἔπρεπε νά συμπεριφέρεται ἰσχύουν μόνο "ὡς ἐπὶ τό πολύ"¹¹. "Ἄν κάποιος προσπαθοῦσε νά ἀναγάγει τήν σύλληψή του γιά τό τί ἀπαιτεῖ ἡ ἀρετή σέ ἓνα σύνολο ἀπό κανόνες, τότε, ὅσο εὐέλκτος κι ἂν ἦταν στό σχεδιασμό τοῦ κώδικα, θά ἐμφανίζονταν ἀναπόφευκτα περιπτώσεις στίς ὁποῖες ἡ μηχανική ἐφαρμογή τῶν κανόνων θά φαινόταν λανθασμένη –καί ὄχι κατ' ἀνάγκη ἐπειδή κανείς θά εἶχε ἀλλάξει τή γνώμη του· μάλλον, ἡ γνώμη του πάνω στό θέμα δέν ἐπιδεχόταν σύλληψη ἀπό ὁποιοδήποτε καθολικό τύπο (formula)¹².

Μιά βαθιά ριζωμένη προκατάληψη γιά τήν ὀρθολογικότητα παρεμποδίζει τήν εὐκόλη ἀποδοχή τῶν παραπάνω. Μιά γενική ἠθική θεώρηση εἶναι ἓνας συγκεκριμένος προσδιορισμός τῆς πρακτικῆς ὀρθολογικότητας κάποιου: διαμορφώνει τίς ἀπόψεις του γιά τό ποιούς λόγους ἔχει γιά νά ἐνεργεῖ. Ἡ ὀρθολογικότητα ἀπαιτεῖ συνέπεια· μιά συγκεκριμένη σύλληψη τῆς ὀρθολογικότητας σέ μιά ἰδιαίτερη περιοχή ἐπιβάλλει μιά συγκεκριμένη μορφή στήν ἀφηρημένη ἀπαίτηση τῆς συνέπειας –μιά συγκεκριμένη ἀποψη τοῦ τί συμβαίνει μέ τό νά συνεχίζει νά κάνει τό ἴδιο πράγμα σ' αὐτό τό σημεῖο. Ἡ προκατάληψη εἶναι ἡ ἰδέα ὅτι τό νά ἐνεργεῖ κανείς ὑπό τό φῶς μιᾶς συγκεκριμένης σύλληψης τῆς ὀρθολογικότητας μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέ τούς ὅρους τοῦ νά καθοδηγεῖται ἀπό μιά διατυπώσιμη καθολική ἀρχή. Ἡ προκατάληψη γίνεται στόχος ριζικῆς ἐπίθεσης στή συζήτηση τοῦ Wittgenstein, στίς *Φιλοσοφικές ἔρευνες* τῆς ἔννοιας τοῦ νά ἀκολουθεῖ κανείς ἓναν κανόνα.

"Ἄς ἐξετάσουμε μιά ἄσκηση ὀρθολογικότητας στήν ὁποία ὑπάρχει ἓνας διατυπώσιμος κανόνας, ὅπου κάθε διαδοχική ἐνέργεια μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς ἐφαρμογή του, κατάλληλη στίς περιστάσεις στίς ὁποῖες ἔχουμε καταλήξει: ἄς ποῦμε (παράδειγμα τοῦ Wittgenstein) ἡ ἐπέκταση μιᾶς σειρᾶς ἀριθμῶν. Τείνουμε νά ἀπεικονίσουμε τήν κατανόηση τῆς ὁδηγίας "Πρόσθεσε 2" – κατοχή τοῦ κανόνα γιά ἐπέκταση τῆς σειρᾶς 2, 4, 6, 8, ... – ὡς ἓνα ψυχολογικό μηχανισμό ὁ ὁποῖος, ἐκτός ἀπό περιστάσεις τῆς προσοχῆς καί οὕτω καθεξῆς, βγάζει πρὸς τά ἔξω τήν κατάλληλη συμπεριφορά μ' ἓνα εἶδος ἀξιοπιστίας πού θά μπορούσε νά διαθέτει ἓνας φυσικός μηχανισμός, ἄς ποῦμε ἓνα εἶδος ρολογιοῦ. "Ἄν κάποιος ἐπεκτείνει τή σειρά σωστά, καί θεωρεῖ τή συμπεριφορά του συμμόρφωση μέ τήν κατανοητή ὁδηγία, τότε, σύμφωνα μ' αὐτή τήν εἰκόνα, ἔχει ὑποθέσει ἓνα τέτοιο ψυχολογικό μηχανισμό, πού ὑπόκειται στή συμπεριφορά του, σύμφωνα μέ μιά συναγωγή ἀνάλογη μ' ἐκείνη κατά τήν ὁποία

11. Βλ., π.χ., HN I. 3.

12. Βλ. HN V. 10, ἰδιαιτέρα 113b 19-24.

κάποιος θά μπορούσε νά υποθέσει τήν ύπαρξη μιᾶς φυσικῆς δομῆς ὑποκείμενης στίς παρατηρήσιμες κινήσεις κάποιου ἄψυχου ἀντικειμένου. Ὅμως αὐτή ἡ εἰκόνα εἶναι πολύ ὑποπτη.

Τί φανερώνει τήν ἀπεικονιζόμενη κατάσταση τῆς κατανόησης; Ἄς υποθέσουμε ὅτι τό ἄτομο λέει, ὅταν τό ρωτᾶνε τί ἀκριβῶς κάνει "Λές, προσθέτω 2 κάθε φορά". Αὐτή ἡ προφανῆς ἐκδήλωση κατανόησης (ἢ ὁποιαδήποτε ἄλλη) θά ἔχει συνοδευτεῖ, σέ κάθε σημεῖο, ἀπό τό πολύ πολύ ἓνα πεπερασμένο τμήμα τοῦ δυνάμει ἀπειρου φάσματος τῆς συμπεριφορᾶς πού θέλουμε νά ποῦμε ὅτι ὑπαγορεύει ὁ κανόνας. Ἐτσι ἡ μαρτυρία γιά τήν παρουσία τῆς ἀπεικονιζόμενης κατάστασης εἶναι πάντα συμβατή μέ τήν προϋπόθεση ὅτι, σέ κάποια μελλοντική περίσταση γιά τήν ἀσκήσή της, ἡ συμπεριφορά πού παράγεται ἀπό αὐτή τήν περίσταση θά ἀποκλίνει ἀπό ὅ,τι θά θεωρούσαμε σωστό. Ὁ Wittgenstein παρουσιάζει αὐτή τήν κατάσταση μέ τό παράδειγμα ἑνός ἀτόμου πού συνεχίζει τή σειρά, μετά τό 1000, μέ 1004, 1008...¹³. Ἄν ἡ δυνατότητα τοῦ τύπου 1004, 1008... πραγματοποιοῦνταν (καί δέν μπορούσαμε νά κάνουμε τό ἄτομο νά παραδεχτεῖ ὅτι εἶχε ἀπλά κάνει ἓνα λάθος) αὐτό θά ἔδειχνε ὅτι ἡ μέχρι αὐτοῦ τοῦ σημείου συμπεριφορά δέν κατευθύνονταν ἀπό τήν ψυχολογική συμμόρφωση πού φανταζόμαστε ὅτι τήν κατεύθυνε. Ἡ ἀπεικονιζόμενη κατάσταση, λοιπόν, πάντοτε ὑπερβαίνει τοῦς λόγους γιά τοῦς ὁποίους ὑποτίθεται πῶς προτείνεται.

Ἐδῶ μπορεῖ νά ἔχει κανεῖς τή διάθεση νά διαμαρτυρηθεῖ: "Αὐτό εἶναι μονάχα ἐπαγωγικός σκεπτικισμός πού ἀφορᾶ τό νοῦ τῶν ἄλλων. Τελικά, ξέρει κανεῖς στήν δική του περίπτωση ὅτι ἡ συμπεριφορά του δέν θά παρεκκλίνει". Ἀλλά αὐτό χάνει τήν οὐσία τοῦ ἐπιχειρήματος.

Πρῶτον, ἄν αὐτό πού σημαίνει τό νά παρεκκλίνει ἡ συμπεριφορά κάποιου εἶναι τό νά φαίνεται ξαφνικά ὅτι ὅλοι ἔχουν χάσει τό βηματισμό τους, τότε σαφῶς τό ἐπιχείρημα ἀφορᾶ τόσο τήν ἴδια του τήν περίπτωση ὅσο καί τήν περίπτωση τῶν ἄλλων. (Φανταστεῖτε ὅτι τό ἄτομο πού συνεχίζει μέ τό 1004, 1008... ἔχει πει, νωρίτερα: "Ξέρω ὅτι στήν περίπτωσή μου ἡ συμπεριφορά μου δέν θά παρεκκλίνει").

Δεύτερον, εἶναι λάθος νά ἐρμηνεύσουμε τό ἐπιχείρημα σά νά κάνει μιᾶ σκεπτικιστική παρατήρηση: ὅτι κάποιος δέν γνωρίζει, στήν περίπτωση κάποιου ἄλλου προσώπου (ἢ στή δική του περίπτωση ἐπίσης, ἀπό τή στιγμή πού ἔχουμε κάνει τήν παραπάνω διόρθωση), πῶς ἡ συμπεριφορά δέν θά παρεκκλίνει. Τό ἐπιχείρημα δέν ἔχει τήν πρόθεση νά προτείνει ὅτι θά ἔπρεπε νά εἴμαστε σέ μιᾶ κατάσταση συνεχοῦς ταραχῆς μήπως πραγματοποιοῦν δυνατότητες τοῦ τύπου 1004, 1008...¹⁴. Εἴμαστε πεπεισμένοι ὅτι αὐτό δέν θά συμβεῖ: ὁ σκοπός

13. *Philosophical Investigations* (Oxford: Basil Blackwell, 1953), §185.

14. Κι ἄν ἀκόμα πράγματι καταλαβαίνουμε τήν ὑπόθεση πῶς κάτι τέτοιο θά μπορούσε ἴσως νά συμβεῖ. Βλ. Barry Stroud, "Wittgenstein and Logical Necessity", *Philosophical Review* 74 (1965), 504-518.

τοῦ ἐπιχειρήματος, δέν εἶναι καθόλου νά ὑπονομεύσει αὐτή τή σιγουριά, ἀλλά ν' ἀλλάξει τήν σύλληψή μας γιά τή βάση της καί τή φύση της. Τείνουμε νά φανταζόμαστε τή μετάβασή μας σ' αὐτή τή βέβαιη προσδοκία, στή βάση τῶν λόγων πού ἔχουμε, σά νά διαμεσολαβεῖται ἀπό τόν ὑποτιθέμενο ψυχολογικό μηχανισμό. Ὅμως δέν μπορούμε νά βροῦμε τήν ὑποτιθέμενη διαμεσολαβοῦσα κατάσταση πού φανερώνεται στή βάση τῆς προσδοκίας μας, περισσότερο ἀπό ὅ,τι μπορούμε νά φανερώσουμε ἐκεῖ τά ἴδια τά μελλοντικά συμβάντα πού περιμένουμε. Ἡ ὑπόθεση τῆς διαμεσολαβοῦσας κατάστασης εἶναι ἕνα ἀνενεργό ἐνδιάμεσο βῆμα· δέν κάνει τίποτα γιά νά στηρίξει τήν πεποίθηση τῆς προσδοκίας.

(Τό περιεχόμενο τῆς προσδοκίας δέν εἶναι ἀπλά συμπεριφορικό. Ἴσως ἔχουμε ἕνα καλό ἐπιστημονικό ἐπιχείρημα, πού ἐκφράζεται ἀπό τήν ὑπόθεση ἑνός φυσιολογικοῦ μηχανισμοῦ, γιά νά μὴν ἀναμένουμε τήν ὁποιαδήποτε συγκεκριμένη σειρά συμπεριφορᾶς, τοῦ τύπου 1004, 1008... πού θά μπορούσαμε ἴσως νά φανταστοῦμε. Ἐδῶ ἡ ὑπόθεση μεσολάβησης τῆς φυσιολογικῆς κατάστασης δέν θά ἦταν ἕνα ἀνενεργό ἐνδιάμεσο βῆμα. Ἀλλά ὁ παραλληλισμός εἶναι παραπλανητικός. Αὐτό μπορούμε νά τό δείξουμε μέ τήν ἐξέταση μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ παραδείγματος τοῦ Wittgenstein, στό ὁποῖο, ὅταν τό ἄτομο φτάνει στό 1000, συνεχίζει ὅπως ἀναμένουμε μέ 1002, 1004... ἀλλά μ' ἕνα αἶσθημα ἀπόσπασης ἀπ' αὐτό πού κάνει. Αὐτό πού κάνει δέν τοῦ φαίνεται πιά σά νά συνεχίζει κατά τόν ἴδιο τρόπο· τό αἰσθάνεται σά μιᾶ ἀπλή συνήθεια νά ἔχει ὑφαρπάξει τόν λόγο του κατά τόν ἔλεγχο τῆς συμπεριφορᾶς του. Περιμένουμε μέ βεβαιότητα ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους τό γεγονός δέν θά συμβεῖ· ἄλλη μιᾶ φορά, ἡ ὑπόθεση ἑνός ψυχολογικοῦ μηχανισμοῦ δέν κάνει τίποτα γιά νά ὑποστηρίξει αὐτή τήν πεποίθηση).

Ποιά εἶναι ἡ βάση καί ἡ φύση τῆς βεβαιότητάς μας; Ὅσον ἀφορᾶ τήν ἱκανή χρήση τῶν λέξεων, ὁ Stanley Cavell γράφει:

“Μαθαίνουμε καί διδάσκουμε λέξεις μέσα σέ ὀρισμένα πλαίσια, καί μετά οἱ ἄλλοι προσδοκοῦν, κι ἐμεῖς προσδοκοῦμε ἀπό τοὺς ἄλλους, νά εἶναι σέ θέση νά τίς προβάλλουν μέσα σέ περαιτέρω πλαίσια. Τίποτα δέν διασφαλίζει ὅτι αὐτή ἡ προβολή θά λάβει χώρα (πιό συγκεκριμένα, οὔτε ἡ σύλληψη καθολικῶν ἐννοιῶν οὔτε ἡ σύλληψη βιβλίων κανόνων) ὅπως τίποτα δέν διασφαλίζει ὅτι θά κάνουμε καί θά κατανοήσουμε τίς ἴδιες προβολές. Τό ὅτι γενικά τίς κάνουμε ὀφείλεται στό ὅτι συμμεριζόμαστε τίς ὁδοὺς ἐνδιαφέροντος καί αἰσθήματος, τρόπους ἀντίδρασης, αἰσθήσεις τοῦ χιοῦμορ καί τῆς σημασίας καί τῆς πραγμάτωσης, τοῦ τί εἶναι ἐξοργιστικό, τοῦ τί εἶναι παρόμοιο μέ κάτι ἄλλο, τί εἶναι ἡ ἐπίπληξη, τί ἡ συγχώρηση, τοῦ πότε μιᾶ ρήση εἶναι βεβαίωση, πότε ἐπίκληση, πότε ἐξήγηση – ὅλη ἡ δίνη τοῦ ὀργανισμοῦ πού ὁ Wittgenstein ὀνομάζει “μορφές ζωῆς”. Ἡ ἀνθρώπινη ὀμιλία καί δραστηριότητα, ἡ ψυχική ὑγεία καί ἡ κοινωνία, δέν στηρίζονται σέ τίποτα περισσότερο καί τίποτα λιγότερο ἀπό αὐτό. Πρόκειται γιά ἕνα ὄραμα τόσο ἀπλό ὅσο καί δύ-

σκολο, καί τόσο δύσκολο όσο είναι (καί έπειδή είναι) τρομακτικό”¹⁵.

‘Ο τρόμος γιά τόν όποιο μιλάει ό Cavell στό τέλος αὐτοῦ τοῦ θαυμάσιου ἀποσπάσματος είναι ένα είδος ίλίγγοῦ πού μᾶς προκαλεῖται ἀπό τήν σκέψη ὅτι δέν ὑπάρχει τίποτα ἄλλο ἀπό μορφές ζωῆς πού μοιραζόμαστε γιά νά μᾶς κρατήσουν, σά νά λέγαμε, πάνω στίς ράγες. “Έχουμε τήν τάση νά σκεφτόμαστε ὅτι αὐτό ἀποτελεῖ ένα ἀνεπαρκές θεμέλιο γιά μιá πεποίθηση ὅτι ὅταν, ἄς ποῦμε, ἐπεκτείνουμε μιá σειρά ἀριθμῶν, κάνουμε στήν πραγματικότητα, σέ κάθε στάδιο, τό ἴδιο πράγμα ὅπως πρίν. Μέ αὐτή τή διάθεση, μᾶς φαίνεται πῶς ὅ,τι περιγράφει ὁ Cavell δέν μπορεῖ νά είναι ένα κοινό ἐννοιολογικό πλαίσιο μέσα στό ὅποιο κάτι είναι, δεδομένων τῶν περιστάσεων, ἀντικειμενικά ἢ σωστή κίνηση”¹⁶ φαίνεται, μᾶλλον, σάν μιá συμφωνία ἀπό ὑποκειμενικότητες, πού δέν θεμελιώνεται ὅπως θά χρειαζόταν γιά νά ἰσοδυναμεῖ μέ μιá ἀντικειμενικότητα. “Έτσι αἰσθανόμαστε ὅτι ἔχουμε χάσει τήν ἀντικειμενικότητα (στήν περίπτωση μας) τῶν μαθηματικῶν (καί παρόμοια σέ ἄλλες περιπτώσεις). ‘Αποτραβιόμαστε ἀπ’ αὐτόν τόν ἱλίγγο στήν ἰδέα ὅτι κρατιόμαστε πάνω στίς γραμμές μέσω τῆς σύλληψης κανόνων. Αὐτή ἡ ἰδέα ἔχει ένα ζεῦγος ἀπό διπλά συστατικά μέρη: πρῶτον, τήν ἰδέα (ὅπως παραπάνω) ὅτι ἡ σύλληψη τῶν κανόνων είναι ένας ψυχολογικός μηχανισμός πού (ἐκτός ἀπό τήν μηχανική βλάβη, τήν ὁποία χρησιμοποιοῦμε γιά νά φανταστοῦμε τά λάθη καί οὕτω καθεξῆς) ἐγγυᾶται ὅτι παραμένουμε σέ εὐθεία καί στενή ὁδὸ· καί δεῦτερον, τήν ἰδέα ὅτι οἱ γραμμές –αὐτές πού ἐμπλέκουν τοὺς πνευματικούς τροχοὺς ὅταν φθάνουμε νά συλλάβουμε τοὺς κανόνες– βρίσκονται ἀντικειμενικά ἐκεῖ, μ’ ἕναν τρόπο πού ὑπερβαίνει τήν “ἀπλή” συμμετοχή σέ μορφές ζωῆς (ἀπ’ ὅπου, γιά παράδειγμα, προκύπτει ὁ πλατωνισμός σχετικά μέ τοὺς ἀριθμούς). Αὐτή ἡ σύνθετη ἰδέα δέν είναι ἡ ἀντίληψη κάποιας ἀλήθειας, ἀλλά ένας παρηγορητικός μῦθος, πού μᾶς τόν γεννᾷ ἡ ἀδυναμία μας νά ἀντιέξομε τόν ἱλίγγο.

‘Όπωςδήποτε, αὐτό δέν θέτει σέ ἀμφιβολία τή δυνατότητα νά παρέχουμε ἐξηγήσεις τῶν συγκεκριμένων κινήσεων, στήν ἐπέκταση μιᾶς σειράς ἀριθμῶν ὑπό μιá συλλογιστική μορφή: ἡ καθολική γνώση τοῦ πῶς ἐπεκτείνεται ἡ σειρά ἀλληλεπιδρᾷ μέ τή συγκεκριμένη γνώση τοῦ πού βρίσκεται κανείς μέσα σ’ αὐτή, γιά νά παραγάγει μιá ὄχι τυχαία ὀρθή κρίση σχετικά μέ τό ποιός είναι ὁ ἐπόμενος ἀριθμός. Σ’ αὐτή τήν περίπτωση μποροῦμε νά διατυπώσουμε τήν ἐξήγηση ἔτσι ὥστε ν’ ἀποδίδουμε στήν κρίση πού ἐξηγεῖται τόν ἀναγκαστικό χαρακτήρα τοῦ συμπεράσματος μιᾶς ἀπόδειξης. Αὐτό πού είναι λάθος

15. *Must We Mean What We Say?* (New York: Charles Scribner's Sons, 1969), 52.

16. Τό νά τοποθετεῖ κανείς τήν ἐπιθυμητή ἀντικειμενικότητα μέσα στό ἐννοιολογικό πλαίσιο ἀποσκοπεῖ στό ν’ ἀφήσει ἀνοιχτή, ἐδῶ, τή δυνατότητα νά διερωτηθοῦμε κατά πόσο τό ἴδιο τό ἐννοιολογικό σχῆμα είναι ἀντικειμενικά τό σωστό. “Αν κάποιος ἐπιθυμεῖ ν’ ἀπορρίψει τό ἐρώτημα κατά πόσο αὐτή μᾶλλον παρά ἐκείνη ἡ γενική θεώρηση είναι ἀντικειμενικά σωστή, θά ἐξακολουθεῖ ν’ ἀποτελεῖ ἀντικειμενικό ζήτημα ἂν κάποιος ἔχει, ἄς ποῦμε, ἐπιτύχει νά ἐμφυσήσει μιá συγκεκριμένη ἠθική θεώρηση σέ κάποιον ἄλλον· ἔτσι θά είναι εὐάλωτος ἀπό τόν ἱλίγγο τόν ὅποιο περιγράφουμε.

είναι νά δεχτούμε ότι τό γεγονός αυτό υποδεικνύει πώς ή εξήγηση φανερώνει ένα ανεξερεύνητο μηχανισμό: οί λειτουργίες του οποίου, μαζί μέ τήν κατανόησή τους, δέν θά εξαρτώνταν από τά προϊόντα, στίς συγκεκριμένες περιπτώσεις (παραδείγματος χάρη, καί κατά κύριο λόγο) αυτής τής κοινής αίσθησης του τί είναι παρόμοιο μέ κάτι άλλο, τήν όποία αναφέρει ό Cavell. 'Η αλήθεια είναι ότι μόνο εξαιτίας τής εμπλοκής μας στή "δίνη του οργανισμού" μπορούμε νά κατανοήσουμε ότι οί λέξεις πού παράγουμε αποδίδουν αυτόν τόν ιδιαίτερο αναγκαστικό χαρακτήρα στήν κρίση πού εξηγείται.

Είναι λοιπόν αυτή ή έσφαλμένη αντίληψη του παραγωγικού παραδείγματος πού μās οδηγεί στό νά υποθέσουμε ότι οί λειτουργίες τής οποιασδήποτε ειδικής αντίληψης τής όρθολογικότητας σέ μιά συγκεκριμένη περιοχή — οποιαδήποτε ειδική σύλληψη του τί έννοείται μέ τό ότι κάνουμε τό ίδιο πράγμα— πρέπει νά είναι παραγωγικά εξηγήσιμες. Δηλαδή, ότι πρέπει νά υπάρχει μιά διατυπώσιμη καθολική αρχή κατάλληλη νά χρησιμεύσει ως μείζων προκείμενη σέ συλλογιστικές εξηγήσεις του είδους πού εξετάσαμε πιό πάνω.

Εξετάστε, γιά παράδειγμα, μιά έννοια τής όποίας ή εφαρμογή προκαλεί δύσκολες περιπτώσεις, υπό αυτή τήν έννοια: υπάρχουν διαφωνίες πού ανθίστανται στήν επίλυση μέ τήν επιχειρηματολογία, γιά τό αν ή έννοια εφαρμόζεται ή όχι. Πεισμένος κανείς ότι έχει δίκιο σέ μιά δύσκολη περίπτωση, πιάνει τόν έαυτό του νά λέει, καθώς τά επιχειρήματά του καταλήγουν χωρίς τήν εξασφάλιση συναίνεσης, "Απλά δέν τό βλέπεις" ή "Μά δέν βλέπεις;". Σέ τέτοιες περιπτώσεις ή προκατάληψη παίρνει τή μορφή ενός διλήμματος. Τό ένα κέρασ είναι ότι ή μή δυνατότητα πειστικής κατάληξης τών επιχειρημάτων του απλά άπορρέει από μιά άνικανότητα, καταρχήν έπανορθώσιμη, ν' άρθρώσει αυτό πού ξέρει. Είναι δυνατό, καταρχήν, νά αναπτύσσει λεπτομερώς ένα καθολικό τύπο πού προσδιορίζει τίς συνθήκες κάτω από τίς όποιες ή έννοια, υπό τήν χρήση τήν όποία έχει μάθει καλά, εφαρμόζεται σωστά. Αυτό θά αναβάθμιζε τό επιχειρήμα του αποδίδοντάς του, παραγωγική ίσχύ. ("Αν κάποιος αντίπαλος άρνιόταν νά δεχθεί τήν μείζονα προκείμενη του παραγωγικού επιχειρήματος, αυτό θά έδειχνε ότι δέν είχε μάθει καλά τήν ίδια χρήση τής έννοιας, έτσι ώστε εκεί δέν θά υπήρχε, τελικά, ούσιώδης διαφωνία). "Αν αυτή ή ταύτιση προς τό παραγωγικό παράδειγμα δέν είναι δυνατή, τότε — αυτό είναι τό άλλο κέρασ του διλήμματος— ή πεποίθηση κάποιου ότι γνήσια κάνει σωστή εφαρμογή μιās έννοιας (συνεχίζοντας γνήσια μέ τόν ίδιο τρόπο όπως καί προηγουμένως) πρέπει νά άποτελεϊ ψευδαίσθηση. 'Η περίπτωση άποδεικνύεται ως μιά πού άπαιτεί, όχι τό νά βρούμε τή σωστή άπάντηση σέ ένα έρώτημα σχετικά μέ τό πώς έχουν τά πράγματα, αλλά (ίσως) μιά δημιουργική άπόφαση γιά τό τί νά πούμε¹⁷. "Έτσι, είτε ή περίπτωση δέν είναι πραγματικά

17. Γιατί νά μήν έγκαταλείψω τήν όλη πρακτική ως άπατηλή; Σέ μερικές περιπτώσεις κάτι μπορεί νά χρειάζεται νά ειπωθεί: γιά παράδειγμα από ένα δικαστή σέ μιά δίκη. Για μιά αντίθεση στήν άποψη ότι σέ δύσκολες νομικές υποθέσεις οί δικαστές είναι έλεύθεροι νά κάνουν τόν νόμο, δές Ronald Dworkin, "Hard Cases", στό *Taking Rights Serious*

μιά δύσκολη περίπτωση, εφόσον έπαρκής έφευρετικότητα στην κατασκευή των επιχειρημάτων θά την έπιλύσει, ή αν ή δυσκολία της δέν μπορεί νά εξαλειφθεϊ, αυτό αποδεικνύει ότι τό θέμα δέν μπορεί, τελικά, νά είναι τέτοιο πού νά άφορᾶ τό εάν ή εφαρμογή μιᾶς έννοιας είναι όρθή.

Σέ μιᾶ δύσκολη περίπτωση, τό θέμα τελικά έξαρτᾶται από την αξιολόγηση τῆς συγκεκριμένης περίπτωσης, γιά την άπουσία τῆς όποίας λυπούμαστε, μέ τό “Απλά δέν τό βλέπεις”, ή την όποία άνεπιτυχῶς επικαλούμαστε μέ τό “Μά δέν τό βλέπεις;” Τό δίλημμα άντανεκλά την άποψη ότι μιᾶ υποθετική κρίση πού δέν βασίζεται σέ τίποτε ισχυρότερο άπ’ αυτό δέν μπορεί πραγματικά νά συνεχίζεται μέ τόν ίδιο τρόπο ὅπως πρίν. Αυτό είναι μιᾶ άποφυγή του ίλιγγου. Ἡ σκέψη είναι: δέν υπάρχουν αρκετά υλικά γιά νά διαμορφώσουν τίς γραμμές πάνω στίς όποιες πρέπει νά τρέξει μιᾶ γνήσια σειρά συνεπῶν εφαρμογῶν μιᾶς έννοιας. Ἄλλά στην πραγματικότητα είναι ψευδαίσθηση νά υποθέσουμε ότι τό πρώτο κέρας του διλήμματος μιᾶς παρέχει ένα τρόπο νά προφυλάξουμε από τόν κίνδυνο του ίλιγγου την πεποίθηση ότι έχουμε νά κάνουμε μέ γνήσια εφαρμογή τῆς έννοιας. Ἡ ψευδαίσθηση είναι ή έσφαλμένη αντίληψη του παραγωγικοῦ παραδείγματος: ή ιδέα ότι ή παραγωγική έξηγησιμότητα χαρακτηρίζει μιᾶ άσκηση του λόγου κατά την όποία, σά νά λέγαμε, είναι αυτόματα πειστικός, χωρίς έξάρτηση από την εν μέρει κοινή “δίνη του οργανισμού”. Τό δίλημμα καταγράφει μιᾶν άρνηση νά δεχτοῦμε ότι, όταν ή έξάρτηση πού προκαλεϊ ίλιγγο άποκαλύπτεται φανερά κατά την επίκληση τῆς εκτίμησης, μπορούμε γνήσια νά συνεχίζουμε κατά τόν ίδιο τρόπο· τό παράδειγμα ὅμως μιᾶς γνήσιας περίπτωσης, αυτό μέ τό όποιο ή περίπτωση πού άπορρίφθηκε συγκρίνεται συνεχῶς, έχει την ίδια έξάρτηση, μόνο λιγότερο προφανῶς¹⁸.

Τό νό αναλογιζόμαστε την έξάρτηση αυτή δέν θά πρέπει νά μιᾶς προκαλεϊ καθόλου ίλιγγο. Δέν μπορούμε νά εἶμαστε δεσμευμένοι μέ ὅλη μας την καρδιά στά σχετικά μέρη τῆς “δίνης του οργανισμού”, καί την ίδια στιγμή νά επιτύχουμε την αναγκαία άποστασιοποίηση πού είναι άπαραίτηση γιά νά διερωτηθοῦμε κατά πόσο ή μή στοχαστική άποψη μας γιά τό τί κάνουμε άποτελεϊ ψευδαίσθηση. Ἡ θεραπεία γιά τόν ίλιγγο είναι, λοιπόν, νά εγκαταλείψουμε την ιδέα ότι ή φιλοσοφική σκέψη, σχετικά μέ τά είδη πρακτικῆς υπό έξέταση, θά έπρεπε νά πραγματωθεϊ σέ κάποιο έξωτερικό σημείο έξω από την εμπλοκή μας στίς οίκειες μορφές ζωῆς¹⁹. “Αν αυτή ή θεραπεία δουλεύει εκεί πού οί έ-

sly (London: Duckworth, 1977), 81-130.

18. Στην περίπτωση πού άπορρίφθηκε ή έξάρτηση, εξακολουθεϊ νά είναι φανερή υπό μία ιδιαίτερα ένοχλητική μορφή, μέ τό ότι ή περιστασιακή άποτυχία τῆς επίκλησης τῆς εκτίμησης καταδεικνύει τό πῶς ή “δίνη του οργανισμού” είναι μόνο εν μέρει κοινή· ένῶ αντίθετα δέν υπάρχουν δύσκολες περιπτώσεις στά μαθηματικά. Αυτό είναι πράγματι ένα σημαντικό γεγονός ὅσον άφορᾶ τά μαθηματικά. Ἄλλά ή σπουδαιότητά του δέν έγκειται στό ότι τά μαθηματικά είναι άπρόσβλητα από την έξάρτηση.

19. Δέν ύπονοῶ ότι νά πετυχαίνει κανείς τή θεραπεία είναι άπλή υπόθεση.

ξηγήσεις τῶν ἀσκήσεων τῆς ὀρθολογικότητας συμμορφώνονται μέ τό παραγωγικό παράδειγμα, δέν θά ἦταν λιγότερο ἀποτελεσματική ἐκεῖ ὅπου ἀνοιχτά ἐπικαλούμαστε τήν ἐκτίμηση τῆς συγκεκριμένης περίπτωσης ὅταν ζητοῦμε συγκεκριμένη ἀποδοχή τῶν κρίσεών μας. Καί ἡ ἀποτελεσματικότητά της σέ περιπτώσεις τοῦ δεύτερου εἴδους εἶναι ἄμεση. Μόνο ἡ ψευδαίσθηση ὅτι οἱ παραγωγικές περιπτώσεις εἶναι ἀπρόσβλητες μπορεῖ νά κάνει νά φανεῖ ὅτι, γιά νά ἐπιτύχει ἡ θεραπεία στίς περιπτώσεις τοῦ δεύτερου εἴδους, θά πρέπει ἀρχικά νά ἐξαλείψουμε τή ρητή ἐξάρτηση ἀπό τήν ἐκτίμηση, ἐξομοιώνοντας αὐτές τίς περιπτώσεις, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ προκατάληψη, μέ τό παραγωγικό παράδειγμα.

Ἄν δεχτοῦμε τήν ἐξομοίωση, υἱοθετοῦμε μιά θέση κατά τήν ὁποία εἶναι πολύ σαφές ὅτι ἡ ἀπεικόνιση ἑνός ψυχολογικοῦ μηχανισμοῦ, πού ὑπόκειται σέ μιά σειρά ἀσκήσεων τῆς ὀρθολογικότητας, εἶναι μιά εἰκόνα κάποιου πράγματος πού ὑπερβαίνει τούς λόγους γιά τούς ὁποίους αὐτή ἀποδίδεται στόν ὁποιοδήποτε. Σέ περιπτώσεις ὑπό συζήτηση, κανένας δέν μπορεῖ νά ἐκφράσει τόν καθολικό τύπο πού φανταζόμαστε. Αὐτή ἡ ὑπέρβαση δημιουργεῖ δυσκολίες γιά τήν ἀπόκτηση τῆς εἰκονιζόμενης κατάστασης. Τείνουμε νά ἐντυπωσιαζόμαστε ἀπό τήν ἰσχύτητα τῆς διδασκαλίας πού ἀφήνει κάποιον ἰκανό νά συνεχίζει αὐτόνομα κατά τόν ἴδιο τρόπο. Τό μόνο πού συμβαίνει εἶναι ὅτι στόν μαθητή λέγεται ἢ δείχνεται τί νά κάνει σέ λίγα παραδείγματα, μέ κάποια συνοδευτικά λόγια γιατί αὐτό εἶναι αὐτό πού πρέπει νά κάνει. Τά συνοδευτικά λόγια, δεδομένου ὅτι ἀσχολούμαστε μέ μιά περίπτωση δεύτερου εἴδους, ὑπολείπονται ἀπό τό νά συμπεριλαμβάνουν τήν πραγματική διατύπωση μιᾶς καθολικῆς ἀρχῆς, ἢ μηχανική ἐφαρμογή τῆς ὁποίας θά ἀποτελοῦσε ὀρθή συμπεριφορά στήν πρακτική ὑπό ἐξέταση. Ἄκόμα, οἱ μαθητές ἀποκτοῦν μιά ἰκανότητα νά συνεχίσουν, χωρίς ἐπιπλέον συμβουλή, σέ νέα παραδείγματα. Ἐντυπωσιασμένοι ἀπό τήν ἰσχύτητα τῆς διδασκαλίας, θεωροῦμε αὐτό τό γεγονός ἀξιοσημεῖωτο. Ὅμως ἡ ἐξομοίωση ἀντικαθιστᾷ τό ἐρώτημα “Πῶς γίνεται ὁ μαθητής, μέ δεδομένη τήν ἰσχνή ἐκπαίδευση, νά συνεχίζει τά νέα παραδείγματα κατά ὀρθό τρόπο” μέ τό ἐρώτημα: “Πῶς γίνεται ὁ μαθητής, μέ δεδομένη τήν ἰσχνή ἐκπαίδευση, νά μαντεύει ἕναν καθολικό τύπο μέ τίς κατάλληλες παραγωγικές δυνάμεις;” Τό δεύτερο ἐρώτημα εἶναι, τουλάχιστον, λιγότερο εὐκόλο νά τό ἀντιμετωπίσουμε. Ἄπευθυνόμενοι στό πρῶτο, μποροῦμε νά ποῦμε: εἶναι γεγονός (χωρίς ἀμφιβολία ἕνα ἀξιοσημεῖωτο γεγονός) ὅτι ἀπέναντι σέ ἕνα ὑπόστρωμα κοινῆς ἀνθρώπινης φύσης καί τῶν κοινῶν μορφῶν ζωῆς, οἱ εὐαίσθησιες κάποιου σέ εἶδη ὁμοιοτήτων μεταξύ καταστάσεων μποροῦν νά τροποποιηθοῦν καί νά ἐμπλουτισθοῦν ἀκριβῶς ἀπό αὐτό τό εἶδος τῆς ἐκπαίδευσης. Αὐτή ἡ πρόταση δέν ἀποδίδει εἰκασίες στό ὑποκείμενο τῆς μάθησης· ἐνῶ ἀντιθέτως κανένας βαθμός ἐπίκλησης τῆς κοινῆς ἀνθρώπινης φύσης καί τῶν μορφῶν ζωῆς δέν θά ἀπαλλάξει τό δεύτερο ἐρώτημα ἀπό τήν προϋπόθεσή του – πού ἀναπόφευκτα εἰσάγεται ἀπό τήν ἐξομοίωση μέ τό παραγωγικό παράδειγμα– ὅτι τό ὑποκείμενο τῆς μάθησης χρειάζεται νά κάνει

ένα μαντικό άλμα²⁰.

Δέν πρέπει νά υποτεθεῖ ὅτι ἡ ἐκτίμησις τοῦ συγκεκριμένου παραδείγματος, τήν ὁποία ἐπικαλεστήκαμε ρητά στή δεύτερου εἴδους περίπτωση, εἶναι μιᾶ ἀπλή ἢ εὐκόλη ἐπίτευξις ἀπό μέρους αὐτῶν πού τήν ἔχουν· ὅτι ἢ κατά τήν περιστασιακή θεώρησις ἑνός παραδείγματος, τό βλέπει κανεῖς στό σωστό φῶς, ἢ, ἀντίθετα, δέν τό βλέπει, καί δέν μπορεῖ ἔτσι νά ἐπηρεαστεῖ ἀπό τό ἐπιχειρήματα. Πρῶτα, τό “Δέν βλέπεις;” μπορεῖ συχνά νά συμπληρωθεῖ μέ λέξεις πού ἀποσκοποῦν στήν πειθῶ. “Ἐνας ἐπιδέξια παρουσιασμένος χαρακτηρισμός ἑνός παραδείγματος θά ὀδηγήσει μερικές φορές κάποιον νά τό δεῖ ὅπως θέλουμε· ἢ μποροῦμε νά προσαγάγουμε μερικές παρατηρήσεις, γιά παράδειγμα, σχετικά μέ τό νόημα μιᾶς ἔννοιας ἢ συγκεκριμένη ἐφαρμογή τῆς ὁποίας βρίσκεται ὑπό ἀμφισβήτησις. Δεδομένου ὅτι ἡ περίπτωση εἶναι μιᾶ τοῦ δεύτερου εἴδους, κάθε τέτοιας λογῆς ἐπιχειρήματα θά ἀπεῖχαν ἀπό τό νά ἀναγκάζουν σέ ὀρθολογική ἀποδοχή τῶν συμπερασμάτων τους μέ τόν τρόπο πού τό κάνει μιᾶ ἀπόδειξις²¹. Ἀλλά εἶναι μόνο ἡ προκατάληψη στήν ὁποία ἐπιτίθεμαι πού φαίνεται ὅτι θέτει σέ ἀμφιβολία τό status τῶν ἐπιχειρημάτων, δηλαδή ὡς ἐπικλήσεων τοῦ λόγου. Δεύτερον, ἂν ἡ προσπάθεια μπορεῖ νά προκαλέσει τήν ἀναγκαῖα ἐκτίμησις σέ κάποιον ἄλλον, μπορεῖ ἐπίσης νά χρειαστεῖ προσπάθεια γιά νά τήν ἀποκτήσει κανεῖς ὁ ἴδιος. Τό νά δεχθοῦμε τήν ἐξάρτησις ἀπό τήν ἐκτίμησις δέν ὑποδηλώνει ὅτι, ἂν κάποιος ἔχει τό εἶδος τοῦ συγκεκριμένου προσδιορισμοῦ τῆς ὀρθολογικότητος πού ἐξετάζουμε, ὁ σωστός τρόπος νά χειριστεῖ τήν δεδομένη κατάστασις θά εἶναι πάντοτε σαφῆς σέ αὐτόν ἀσκώντας μιᾶ μή στοχαστική ἐπισκόπησίν της.

5. Ἄν ἀντισταθοῦμε στήν προκατάληψη, καί σεβαστοῦμε τήν πεποίθησις τοῦ Ἀριστοτέλη ὅτι ἡ ἀντίληψη τοῦ πῶς θά ἔπρεπε νά ζεῖ κανεῖς δέν εἶναι κωδικοποιήσιμη, τί συμβαίνει στίς ἐξηγήσεις μας τῶν ἀξιόπιστα ὀρθῶν κρίσεων ἑνός ἐνάρετου ἀτόμου ὡς πρός τό τί θά ἔπρεπε νά κάνει σέ συγκεκριμένες περιστάσεις; Ἡ ἀριστοτελική ἔννοια τοῦ πρακτικοῦ συλλογισμοῦ εἶναι φανερά προορισμένη νά ἐφαρμόζεται ἐδῶ· χρειάζεται νά ἐξετάσουμε πῶς.

Οἱ ἐξηγήσεις, πού τώρα ἀντιμετωπίστηκαν ὡς ἐξηγήσεις κρίσεων σχετικά μέ τό τί νά κάνουμε, εἶναι ἐξίσου ἐξηγήσεις πράξεων. Τό νόημα τῆς ἀναλογίας πού ἀποτελεῖ κίνητρο γιά τήν ἀπόδοσις τῆς οἰονεῖ λογικῆς ὀνομασίας “πρακτικός συλλογισμός” εἶναι τό ἐξῆς. Ἄν κάτι ἴσως χρησιμεύει ὡς ἐπιχείρημα γιά ἕνα θεωρητικό συμπέρασμα, τότε μπορεῖ ἐξίσου νά ἐμφανίζεται σέ μιᾶ ἀνάλυσις τῶν λόγων γιά νά πιστεῦει κάποιος αὐτό τό συμπέρασμα, μαζί μέ τίς προκείμενες τοῦ ἐπιχειρήματος, οἱ ὁποῖες δίνουν τό περιεχόμενο τῶν ψυχολογικῶν καταστάσεων –πεποιθήσεων στή θεωρητική περίπτωση– πού ἀναφέρουμε στήν ἐξήγησις κατά τήν ὁποία δίνουμε λόγους. Τώρα οἱ ἴδιες οἱ

20. Βλ. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, π.χ. §210.

21. Ἄν οἱ γενικές σκέψεις συνιστοῦν ἕνα καθολικό τύπο, θά χρησιμοποιοῦν ὄρους πού οἱ ἴδιοι προκαλοῦν δύσκολες περιπτώσεις.

πράξεις εξηγούνται με λόγους· δηλαδή, παραθέτοντας ψυχολογικές καταστάσεις στο φῶς τῶν ὁποίων μπορούμε νά δοῦμε πῶς τό νά ἐνεργεῖ κατά τόν τρόπο πού ἐξηγεῖται θά εἶχε φανεῖ στό ὑποκείμενο ὡς κατά κάποιο λόγο ὀρθολογικό. Ἡ ἰδέα ἐνός πρακτικοῦ συλλογισμοῦ εἶναι ἡ ἰδέα ἐνός σχήματος πού ἔχει τή μορφή ἐπιχειρήματος γιά ἐξηγήσεις τῶν πράξεων, μέ τίς “προκειμένες”, ὅπως στή θεωρητική περίπτωση, νά δίνουν τό περιεχόμενο τῶν ψυχολογικῶν καταστάσεων πού ἀναφέρονται στήν ἐξήγηση²².

Ὁ David Wiggins ἔχει δώσει αὐτή τήν ἀνάλυση τῆς γενικῆς μορφῆς τοῦ πρακτικοῦ συλλογισμοῦ:

“Ἡ πρώτη ἢ μείζων προκειμένη ἀναφέρει κάτι γιά τό ὁποῖο μπορούσε νά ὑπάρχει μιᾶ ἐπιθυμία – ὄρεξις – ἱκανή νά μεταδοθεῖ σέ κάποιο πρακτικό συμπέρασμα (π.χ. μιᾶ ἐπιθυμία μετατρέψιμη μέσω κάποιας διαθέσιμης ἐλάσσονος προκειμένης σέ πράξη). Ἡ δεύτερη προκειμένη ἀναφέρεται στήν πραγματωσιμότητα στή συγκεκριμένη κατάσταση κατά τήν ὁποία ἐφαρμόζεται ὁ συλλογισμός αὐτοῦ πού πρέπει νά γίνει ἄν ἀναγνωρίσουμε τόν ἰσχυρισμό τῆς μείζονος προκειμένης”²³.

Τό σχῆμα προσαρμόζεται πιό καθαρά ὅταν οἱ λόγοι εἶναι (ὑπό μιᾶ εὐρεία ἐννοια) τεχνικοί: ἡ μείζων προκειμένη καθορίζει ἓνα συγκεκριμένο σκοπό καί ἡ ἐλάσσων ξεχωρίζει κάποια πράξη ὡς μέσο γι’ αὐτόν²⁴.

Ὁ ρόλος πού παίζει ἡ μείζων προκειμένη, σέ αὐτές τίς ἀπλές ἐφαρμογές τοῦ σχήματος, εἶναι νά δώσει τό περιεχόμενο μιᾶς ὀρεκτικῆς ψυχολογικῆς κατάστασης: κάποιου πράγματος πού θά μπορούσαμε νά συλλάβουμε πῶς

22. Διακρίνω τόν πρακτικό λόγο ἀπό τήν πρακτική συλλογιστική. Ἐπίσης ἀπό HN 1105a 28-33, με 1111a 15-16, ἴσως φαινόταν ὅτι ἡ ἐνάρετη πράξη, κατά τήν ἄποψη τοῦ Ἀριστοτέλη, πρέπει νά εἶναι ἡ κατάληξη τοῦ συλλογισμοῦ. Ὅμως αὐτή ἡ θεωρία εἶναι καί ἀπίθανη καί δέν συμβιβάζεται μέ τό 1117a 17-22. Ἐτσι ἐρμηνεύω τή συζήτηση τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τήν σκέψη πού ὀδηγεῖ σέ ἀπόφαση σάν νά σκοπεύει στή συγκρότηση λόγων γιά πράξη πού δέν εἶναι ἀναγκαῖα μελετημένοι προσεκτικά ἐκ τῶν προτέρων· ὅπου δέν ἔχουν γίνει ἀντικείμενο μελέτης ἐκ τῶν προτέρων, ἡ ἐννοια τῆς σκέψης πού ὀδηγεῖ στήν ἀπόφαση (βούλευσις) ὑπονοεῖ ὅτι ἰσχύει ὑπό μιᾶ μορφή τοῦ “ὡς ἐάν”. Δες John M. Cooper, *Reason and Human Good in Aristotle* (Cambridge, Mass., and London: Harvard University Press, 1975), σ. 5-10. (Θά γίνει φανερό ὅτι αὐτό πού λέω γιά τίς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλη σχετικά μέ τόν πρακτικό λόγο ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐρμηνεία τοῦ Cooper σέ πολλά σημεῖα. Μέ ἀπασχολεῖ λιγότερο τό τί σκεφτόταν πραγματικά ὁ Ἀριστοτέλης παρά ὀρισμένα φιλοσοφικά θέματα· ἔτσι δέν ἔχω φορτώσει αὐτή τήν ἐργασία μέ φιλολογική διαμάχη).

23. David Wiggins, “Deliberation and Practical Reason”, *Proceedings of the Aristotelian Society* 76 (1975-76): 29-51, καί 40. Τό χωρίο πού ἀναφέρεται εἶναι μιᾶ ἐξήγηση τοῦ Ἀριστοτέλη, *Περὶ ζώων κινήσεως* 701a 9 κ.ἐξ. Τό χρέος μου στήν ἐργασία τοῦ Wiggins θά γίνει φανερό.

24. Ὑπάρχει μιᾶ διάθεση νά ἐπιμένουμε στά καλύτερα μέσα ὅμως αὐτή εἶναι ἡ κατάληξη μιᾶς ὑποπτικῆς ἐπιθυμίας νά ἔχουμε παραδείγματα τοῦ σχήματος πού ἀποδεικνύουν πῶς ἡ ἐξηγούμενη πράξη εἶναι τό πρακτέο.

προκαλεί την κινητοποιούσα ενέργεια για τις πράξεις που εξηγούνται. 'Η ιδέα του 'Αριστοτέλη φαίνεται να είναι ότι εκείνο που παίζει ένα ανάλογο ρόλο στην εξήγηση των ενάρετων πράξεων είναι ή σύλληψη από τό ενάρετο άτομο του είδους ζωής που θά έπρεπε να ζει τό ανθρώπινο όν²⁵. 'Αν αυτή ή σύλληψη ήταν κωδικοποιήσιμη με καθολικές αρχές, οί εξηγήσεις θά έπαιρναν τό παραγωγικό σχήμα στό όποιο έπιμένει ή προακατάληψη που συζητήθηκε στην §4. 'Όμως ή θέση της μή κωδικοποιησιμότητας σημαίνει ότι ή θεωρούμενη μείζων προκείμενη σε ένα συλλογισμό άρετης, δέν μπορεί όριστικά να καταγραφεί²⁶. Κάθε απόπειρα να τή συλλάβουμε με τό λόγο θά άνακεφαλαιώσει τόν χαρακτήρα της διδασκαλίας με την όποία θά μπορούσε να ένσταλαχθεϊ: οί γενικεύσεις θά είναι στην καλύτερη περίπτωση προσεγγιστικές, και θά χρειαστεί να προταθούν παραδείγματα του είδους "και ούτω καθεξής" που επικαλούνται τή συνεργασία ενός άκροατη ό όποϊος έχει "πιάσει τό νήμα"²⁷.

"Αν κάποιος καθοδηγει τή ζωή του με μιá όρισμένη σύλληψη του πώς να ζει, τότε ενεργει, σε συγκεκριμένες περιστάσεις, έτσι ώστε να ίκανοποιει επιθυμητές άπαιτήσεις²⁸. Μία άπαιτηση μπορεί να συνδέεται με ένα παρατηρούμενο γεγονός σχετικά με μιá κατάσταση, έτσι ώστε να δικαιολογει τήν πράξη: όπως, για παράδειγμα, ή άπαιτηση για τήν ευημερία των φίλων κάποιου, μαζί με τήν επίγνωση ότι ό φίλος έχει προβλήματα και επιδέχεται παρηγοριά, μπορεί να εξηγήσει τό να χάσουμε ένα ευχάριστο πάρτυ με σκοπό να μιλήσουμε στόν φίλο μας. Σε μιá κατάλληλη περίπτωση, αυτό τό ζευγος των ψυχολογικών καταστάσεων ίσως θά άποτελοΰσε τόν πυρήνα μιās ίκανοποιητικής εξήγησης μιās πράξης ή όποία είναι, στην πραγματικότητα, ενάρετη. Τίποτα περισσότερο δέν χρειάζεται να αναφερθει για να έχει δοθει ένα έξ ολοκλήρου κατανοητό κίνητρο για τήν πράξη. Σύμφωνα με τήν άποψη του 'Αριστοτέλη, ή όρεκτική κατάσταση που αναφέρεται στην εξήγηση μιās ενάρετης πράξης είναι ή όλη σύλληψη του ύποκειμένου για τό πώς να ζει, παρά

25. HN 1144a 31-33.

26. Αυτό διακρίνεται από τόν ίσχυρισμό ότι κάποιος θά μπορούσε σε όποιοδήποτε στάδιο να τείνει ν' αλλάζει γνώμη (πρβλ. §3 πιο πάνω). 'Ο Wiggins (που αναφέρεται στη σημείωση 23 πιο πάνω) εμφανίζεται σε μερικά σημεία να συγγεί τους δύο ίσχυρισμούς, άναμφίβολα επειδή τόν ενδιαφέρει ό πρακτικός λόγος εν γενει, και όχι, όπως έμένα, ή έκφραση στην πράξη μιās συγκεκριμένης σύλληψης του πώς να ζει κανείς. 'Η γραμμή μεταξύ του να συνειδητοποιει κανείς ότι ή προηγούμενη σύλληψη του για τό πώς πρέπει να ζει άπαιτει κάτι που δέν είχε άντιληφθει πριν ότι άπαιτοΰσε, από τή μιá μεριά, και του να τροποποιει τή σύλληψη του για τό πώς πρέπει να ζει, από τήν άλλη, δέν είναι σαφής. 'Όμως δέν θέλω να έκμεταλλευτώ περιπτώσεις που περιγράφονται καλύτερα κατά τόν δεύτερο τρόπο.

27. Πρβλ. Wittgenstein, *Philosophical Investigations* §208.

28. Δανείζομαι αυτόν τόν έξαιρετο λόγο από τόν Wiggins (αναφέρεται στη σημείωση 23 πιο πάνω), 43 κ.έξ.

όποιαδήποτε απαίτηση συνέβαινε να υπάρχει· και αυτό ίσως τώρα φαίνεται μυστηριώδες. Ἄλλά από τόν πυρήνα τῆς ἐξήγησης ὅπως μέχρι τώρα τόν φανταστήκαμε, λείπει οποιαδήποτε ἐνδειξη ὅτι ἡ ἐξηγούμενη πράξη συμμορφώνεται μέ τήν σύλληψη τοῦ ὑποκειμένου γιά τό πῶς νά ζεῖ. Ὁ πυρήνας τῆς ἐξήγησης θά ἐφαρμοζόταν ἐξίσου σέ μιά περίπτωση βοήθειας πρὸς τόν φίλο κάποιου γιατί πίστευε ὅτι, κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθῆκες, αὐτή ἦταν ἡ ἐνέργεια πού ἔπρεπε νά κάνει, καί στήν περίπτωση βοήθειας πρὸς τόν φίλο κάποιου, παρά τήν σκέψη ὅτι δέν ἦταν, κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθῆκες, ἡ ἐνέργεια πού ἔπρεπε νά κάνει.

Ἡ σύλληψη γιά τό πῶς θά ἔπρεπε κάποιος νά ζεῖ δέν εἶναι ἀπλά ἓνα ἀνοργάνωτο σύνολο διαθέσεων νά ἐνεργήσει κανεῖς, σέ αὐτή ἢ στήν ἄλλη περίπτωση, ἀκολουθώντας αὐτή ἢ ἐκείνη τήν απαίτηση. Μερικές φορές υπάρχει πληθώρα ἀπό ἀπαιτήσεις, ἡ ἐκπλήρωση οποιασδήποτε ἀπό τίς ὁποῖες ἴσως θά μπορούσε σέ μιά κατάλληλη περίπτωση, νά συντελεῖ στό νά ἐνεργεῖ κανεῖς ὅπως θά ὑπαγόρευε μιά ὀρισμένη ἀντίληψη τοῦ πῶς θά ἔπρεπε νά ζεῖ, καί ἡ καθεμιά ἀπό τίς ὁποῖες, στήν ἐν λόγῳ περίπτωση, εἶναι ἱκανή νά συνδέεται μέ ἓνα γνωστό γιά τήν κατάσταση γεγονός καί νά ὀδηγεῖ σέ πράξη. Τό νά ἐνεργεῖ κανεῖς στό φῶς μιᾶς σύλληψης τοῦ πῶς νά ζεῖ ἀπαιτεῖ νά ἐπιλέγει καί νά ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τή σωστή φροντίδα (Πρβλ. τό τέλος τῆς §1, γιά τήν ἐνότητα τῆς ἀρετῆς). Ἐτσι ἂν μιά πράξη, τό κίνητρο τῆς ὁποίας ἐκφράζεται μέ λεπτομέρεια στόν πυρήνα τῆς ἐξήγησής μας, εἶναι μιά ἐκδήλωση ἀρετῆς, περισσότερο πρέπει νά ἀληθεύουν γιά τό ὑποκειμένο της ἀπό ὅτι ἀπλά σέ αὐτή τήν περίπτωση ἐνήργησε μέ αὐτό τό κίνητρο. Ὁ πυρήνας τῆς ἐξήγησης πρέπει τουλάχιστον νά εἰδωθεῖ σέ σχέση μέ τό ὑπόβαθρο τῆς σύλληψης τοῦ ὑποκειμένου γιά τό πῶς νά ζεῖ· καί ἂν ἡ κατάσταση εἶναι μιά ἀπό ἐκεῖνες στίς ὁποῖες οποιαδήποτε ἀπό τίς διάφορες ἀπαιτήσεις μπορεῖ νά ἐπιβάλλεται, ἡ σύλληψη τοῦ πῶς νά ζοῦμε πρέπει νά εἶναι ἱκανή νά ὑπηρετῆται πραγματικά στήν κατανόησή μας τῆς πράξης, ἐξηγώντας γιατί ἦταν αὐτή ἡ απαίτηση καί ὄχι κάποια ἄλλη ἢ ὁποῖα τέθηκε σέ λειτουργία.

Πῶς λοιπόν αὐτή ὑπηρετῆται; Ἄν ἡ σύλληψη τοῦ πῶς νά ζοῦμε περιελάμβανε μιά ἱεράρχηση ἀπό ἀπαιτήσεις ἢ πιθανόν μιά σειρά ἱεραρχήσεων πού ἡ καθεμιά εἶναι σχετική μέ κάποιο τύπο κατάστασης, ἡ ἐξήγηση τοῦ γιατί κάποια απαίτηση λειτουργοῦσε περισσότερο ἀπό οποιαδήποτε ἄλλη θά ἦταν ἀπλή. Ὅμως ἡ μή κωδικοποιησιμότητα ἀποκλείει νά καταρτίσουμε τέτοιες γενικές ἱεραρχήσεις ἐκ τῶν προτέρων, πρὶν ἀπό ὅλες τίς καταστάσεις μέ τίς ὁποῖες ἡ ζωὴ φέρει ἴσως κάποιον ἀντιμέτωπο.

Αὐτό πού περιέγραψα ὡς ἐπιλογή τῆς σωστῆς ἀπαιτήσεως ἴσως μπορεῖ ἐξίσου νά περιγραφεῖ ὑπό τούς ὅρους τῆς ἐλάσσοнос προκειμένης τοῦ πυρήνα τῆς ἐξήγησης. Ἄν υπάρχουν περισσότερες ἀπό μιά ἀπαιτήσεις πού θά μπορούσαν νά ἐπιβληθοῦν στήν κατάσταση, υπάρχουν περισσότερα ἀπό ἓνα γεγονότα σχετικά μέ τήν κατάσταση στά ὁποῖα τό ὑποκείμενο, ἄς ποῦμε, θά μπορούσε νά ἐπιμεῖνει κατά τέτοιο τρόπο πού νά θέσει μιά κατάλληλη ἀπαίτηση σέ λειτουργία. Εἶναι ἐξαιτίας τοῦ ὅτι θεωρεῖ αὐτό μᾶλλον παρά ἐκεῖνο

τό συγκεκριμένο γεγονός ως τό προεξέχον γεγονός σχετικά μέ τήν κατάσταση πού κινητοποιείται νά ενεργήσει ἀπό αὐτή μᾶλλον παρά ἀπό ἐκείνη τήν ἀπαίτηση²⁹. Αὐτή ἡ ἀντίληψη προεξεχόντων σημείων εἶναι τό σχῆμα πού παίρνει ἐδῶ ἡ ἐκτίμηση τῶν συγκεκριμένων περιπτώσεων πού συζήτησα στήν παράγραφο §4: κάτι σέ ρητή ἐπίκληση τοῦ ὁποίου μᾶς ἀναγκάζει μερικές φορές ἡ μή κωδικοποιησιμότητα μιᾶς ἄσκησης τῆς ὀρθολογικότητας, ὅταν ἐπιδιώκουμε νά παρουσιάσουμε τίς ἐνέργειες ὡς δείγματά της. Μιά σύλληψη τοῦ πῶς νά ζεῖ κανεῖς φανερώνεται, ὅταν περισσότερες ἀπό μία ἀπαιτήσεις θά μπορούσαν νά καταλήξουν σέ πράξη, μέ τό νά βλέπει κάποιος, ἢ μέ τό νά μπορεῖ νά ὀδηγηθεῖ νά δεῖ κανεῖς κάποιο γεγονός καί ὄχι κάποιο ἄλλο ὡς προεξέχον. Καί ἡ κατανόησή μας μιᾶς τέτοιας σύλληψης ὑπηρετῆται στήν κατανόησή μας τῶν πράξεων – ὡς ἡ συμπλήρωση πού ἀπαιτεῖ ὁ πυρήνας τῆς ἐξήγησης – μέ τό νά μᾶς καθιστᾷ ἱκανούς νά κατανοοῦμε τουλάχιστον τήν ἀντίληψη τῶν προεξεχόντων σημείων ἀπό τό ὑποκείμενο³⁰.

Δέν εἶναι λάθος νά σκεφτοῦμε τίς κρίσεις τοῦ ἐνάρετου ἀτόμου σχετικά μέ τό τί νά κάνει, ἢ τίς πράξεις του, ὡς ἐξηγήσιμες ἀπό τήν ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στήν γνώση τοῦ πῶς νά ζεῖ καί στή συγκεκριμένη γνώση γιά τήν παρούσα κατάσταση (πρβλ. τήν ἀρχή τῆς §4). Ἀλλά ἡ σκέψη χρειάζεται μιᾶ πιά ἐκλεπτυσμένη ἐρμηνεία ἀπό αὐτή πού ἐπιτρέπει τό παραγωγικό πρότυπο. Μέ τίς πυρηνικές ἐξηγήσεις καί τίς συμπληρώσεις τους, ἔχω στήν πράξη μεταχειριστεῖ τίς πλήρεις ἐξηγήσεις σά νά παρέχονται σέ δύο στάδια. Εἶναι στό πρῶτο στάδιο – μέχρι τώρα τό ὀνομάζουμε συμπλήρωση – πού ἡ γνώση τοῦ πῶς νά ζοῦμε ἀλληλεπιδρᾷ μέ τή συγκεκριμένη γνώση: τή γνώση, δηλαδή, ὄλων τῶν συγκεκριμένων γεγονότων ἱκανῶν νά συνδεθοῦν μέ ἀπαιτήσεις ἢ ἱκανοποίηση τῶν ὁποίων θά ἦταν, κατά περίπτωση ἐνάρετη. Αὐτή ἡ ἀλληλεπίδραση παρέχει, κατά ἕνα τρόπο πού οὐσιαστικά ἐξαρτᾷται ἀπό τήν ἐκτίμηση τῆς συγκεκριμένης περίπτωσης, μιᾶ ὄψη τῆς κατάστασης μέ ἕνα τέτοιο γεγονός, σά νά λέγαμε, στό προσκήνιο. Καθώς τό βλέπουμε ὡς προεξέχον, αὐτό τό γεγονός χρησιμεύει, στό δεύτερο στάδιο, ὡς ἐλάχιστων προκειμένη στόν πυρήνα τῆς ἐξήγησης³¹.

6. Μποροῦμε νά ἐπιστρέψουμε τώρα στήν ἀγνωστικοκρατική ἀντίρρηση πού

29. Αὐτή ἡ χρήση τοῦ “προεξέχον” ἀκολουθεῖ τόν Wiggins, 45.

30. Σχετικά μέ τή σημασία τῆς ἐκτίμησης τῆς συγκεκριμένης περίπτωσης, δές HN 1142a 23-30, 1142a 25-b5· αὐτά συζητοῦνται ἀπό τόν Wiggins, ὅπως ἀναφέρεται στή σημείωση 23, 46-49. (Γιά τό νόημα τοῦ “νά καταλαβαίνει”, δές τή σημείωση 33 πιά κάτω).

31. Τό ὅτι ἡ ἀλληλεπίδραση στό πρῶτο στάδιο, εἶναι μέ ὅλα τά γεγονότα τά σχετικά μέ τήν κατάσταση πού δυνάμει παρέχουν λόγους μᾶς ἐπιτρέπει νά καταγράψουμε ὅτι, σ' αὐτή τήν περίπτωση, ἄς ποῦμε, τοῦ θάρρους, ἡ σοβαρότητα τοῦ κινδύνου, σέ σύγκριση μέ τή σημασία τοῦ σκοποῦ πού πρέπει νά ἐπιτευχθεῖ μέ τήν ἀντιμετώπισή του, συνεπάγεται κάποια διαφορά γιά τό ἄν ἡ ἀρετή πράγματι ἀπαιτεῖ ν' ἀντιμετωπίσουμε τόν κίνδυνο· ἀκόμη κι ἄν στό δεύτερο στάδιο, ἐάν ὁ κίνδυνος δέν θεωρεῖται προεξέχον, δέν θεωρεῖται καθόλου ὡς λόγος γιά νά τό βάλε κανεῖς στά πόδια. Εἶμαι ἐδῶ ὑποχρεωμένος

παρατέθηκε στο τέλος της §3. Ἡ ἐπίγνωση ὅτι ὁ φίλος κάποιου ἔχει προβλήματα καί ἐπιδέχεται παρηγοριά –ή ψυχολογική κατάσταση τῆς ὁποίας τό περιεχόμενο βρίσκεται στήν ἐλάσσονα προκειμένη τοῦ πυρήνα τῆς ἐξήγησής μας– μπορεῖ πιθανόν, γιά τόν σκοπό τοῦ ἐπιχειρήματος, νά γίνει δεκτό ὅτι εἶναι τό εἶδος τοῦ πράγματος πού ἡ ἀντίρρηση ἐπιμένει ὅτι πρέπει νά εἶναι οἱ γνωστικές καταστάσεις: κάτι ἱκανό νά προκαλεῖ πράξη μόνο σέ συνδυασμό μέ μιá μὴ γνωστική κατάσταση, δηλαδή, στό παράδειγμά μας, τό ἐνδιαφέρον γιά τόν φίλο του³². Ὅμως ἂν κάποιος θεωρήσει αὐτό τό γεγονός ὡς τό προεξέχον γεγονός πού ἀφορᾷ τήν περίσταση, βρίσκεται σέ μιá ψυχολογική κατάσταση πού εἶναι οὐσιωδῶς πρακτική. Ἡ σχετική ἔννοια τοῦ προεξέχοντος χαρακτήρα δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ παρά μόνο ὑπό τούς ὅρους τοῦ νά βλέπει κανεῖς κάτι σάν ἓνα λόγο γιά δράση πού κάνει νά σωπάσουν ὅλοι οἱ ἄλλοι (Πρβλ. τήν §3). Ἔτσι τό νά κατατάσσει κανεῖς αὐτή τήν κατάσταση σά μιá γνωστική κατάσταση εἶναι ἀκριβῶς τό εἶδος τοῦ πράγματος τό ὁποῖο προσβάλλει ἡ ἀντίρρηση.

Ὁ πιό φυσικός τρόπος νά τονίσει κανεῖς τήν ἀντίρρηση εἶναι νά ἐπιμένει στό ξεκαθάρισμα τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ πού εἶναι γνήσια γνωστό, ἔτσι ὥστε νά ἀπομονώσῃ κάτι πού εἶναι καθαυτό ἀνενεργό ὡς πρός τή δυνατότητα νά κινητοποιήσῃ (δηλαδή, δεδομένης τῆς παραπάνω παραδοχῆς ὅτι ὁ φίλος κάπου ἔχει πρόβλημα καί προσφέρεται νά παρηγορηθεῖ)· καί ἔπειτα νά παραστήσῃ τήν “ἀντίληψη” ἑνός προεξέχοντος χαρακτήρα ὡς ἀμάλγαμα τῆς καθαρῆς ἐπίγνωσης μέ μιá ἐπιπρόσθετη ἐπιθυμητική κατάσταση. Ὅμως ποιá ἐπιθυμητική κατάσταση; Ἡ φροντίδα γιά τούς φίλους δίνει μόνο τόν πυρήνα τῆς ἐξήγησης, ὄχι τήν ἐξήγηση κατά τήν ὁποία θά ἐμφανιζόταν ἡ “ἀντίληψη” τοῦ προεξέχοντος χαρακτήρα· ἴσως ἡ σύλληψη τοῦ πῶς νά ζοῦμε; Αὐτή εἶναι σίγουρα μιá ὀρεκτική κατάσταση. Ἀλλά, δεδομένης τῆς θέσης τῆς μὴ κωδικοποιησιμότητας, δέν εἶναι κατανοητή, ἀνεξάρτητα ἀκριβῶς ἀπό μιá τέτοια ἐκτίμηση συγκεκριμένων καταστάσεων, ὅπως αὐτή πού ἐμπλέκεται στήν παρούσα “ἀντίληψη” ἑνός προεξέχοντος χαρακτηριστικοῦ. Ἔτσι δέν εἶναι κατάλληλη νά χρησιμεύσῃ ὡς στοιχεῖο στό ὁποῖο, μαζί μέ κάποια γνήσια ἐπίγνωση, ἡ “ἀντίληψη” μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀναλύσιμη. (Αὐτή ἡ ἀγνωσιοκρατική στρατηγική ἀντανακλᾶται στήν ἐξομοίωση μέ τό παραγωγικό παράδειγμα: τό γεγονός ὅτι ἡ ἐξομοίωση εἶναι συγγενής μέ τήν ἀγνωσιοκρατική ἀντίρρηση ἐπισημάνθηκε νωρίτερα στήν §4. Ἡ ἀποτυχία τῆς στρατηγικῆς καθρεφτίζεται στήν ἀποτυχία τῆς ἐξομοίωσης, δεδομένης τῆς θέσης τῆς μὴ κωδικοποιησιμότητας).

Ἄν αἰσθανόμαστε τόν ἴλιγγο πού συζητήθηκε στήν §4 αὐτό συμβαίνει ἀπό

στίς ἀποψη τοῦ Wiggins (f) (πού ἀναφέρεται στή σημείωση 23 πιό πάνω, σ. 45), τροποποιημένη κατά σημαντικό τρόπο γιά ἓνα ἀπόσπασμα τῆς ἐργασίας του στό ἔργο Joseph Raz, ἐκδ., *Practical Reasoning* (Oxford: Oxford Univ. Press, 1978).

32. Στήν πραγματικότητα αὐτό μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθεῖ, ἐξαιτίας εἰδικῶν ἰδιοτήτων τῆς ἔννοιας τοῦ φίλου.

ἀποστροφή για την ιδέα ότι μία έκδηλωση του λόγου ίσως θα μπορούσε να αναγνωρισθεί ως τέτοια μόνο μέσα από την πρακτική της οποίας τό status βρίσκεται σε ἀμφισβήτηση. Έχουμε την τάση να σκεφτόμαστε ότι θα έπρεπε να υπάρχει ένα ουδέτερο εξωτερικό σημείο από τό οποίο θα μπορούσε να αποδειχθεί ή ὀρθολογικότητα της οποιασδήποτε γνήσιας ἄσκησης του λόγου. Τώρα ίσως κατανοήσουμε ότι ἡ ἀντίρρηση διεκδικεῖ ένα ἐπιπρόσθετο, μή γνωστικό στοιχείο τό οποίο θα ἦταν ἀνάλογο μέ την πείνα: μία ἐπιθυμητική κατάσταση, ἡ κατοχή της οποίας ἀπό τόν ὁποιονδήποτε εἶναι κατανοητή ἀπό μόνη της καί χωρίς να ἐπιδέχεται ἡ ἴδια ἀξιολόγηση ὡς ὀρθολογική ἢ ἀνορθολογική, ἀλλά πού παρέχει μία προφανή ὀρθολογικότητα, ἀναγνωρίσιμη ἐξωτερικά, στή συμπεριφορά στήν ὁποία ἐπιδιδόμαστε μέ σκοπό την ἱκανοποίησή της. Σέ αὐτή την περίπτωση εἶναι ξεκάθαρο πώς ἡ ἀντίρρηση εἶναι μία ἔκφραση της ἐπιθυμίας για ἕνα εἶδος ὀρθολογικότητας ἀνεξάρτητα ἀποδείξιμης ὡς τέτοιας. Ὡστόσο, εἶναι πολύ ἀπίθανο ὅλες οἱ ἀπαιτήσεις πού προκαλοῦν ἐνάρετες πράξεις να εἶναι κατανοητές μία πρὸς μία, ἀνεξάρτητα ἀπό την ἐκτίμηση του ξεχωριστοῦ τρόπου πού ἔχει ἕνα ἐνάρετο ἄτομο να ἀντιλαμβάνεται τίς καταστάσεις. Καί ἀκόμα ἂν ἦταν ἔτσι κατανοητές, οἱ διάφορες συγκεκριμένες ἀπαιτήσεις ἐμφανίζονται μόνο στόν πυρήνα τῶν ἐξηγήσεων. Δέν μπορούμε να καταλάβουμε πλήρως τίς πράξεις ἑνός ἐνάρετου ἀτόμου –δέν διακρίνουμε τή συνέπεια σέ αὐτές– ἐκτός ἂν μπορούμε να συμπληρώσουμε τόν πυρήνα τῶν ἐξηγήσεων μέ μία κατανόηση της σύλληψής του για τό πῶς να ζεῖ. Καί μολονότι αὐτό σημαίνει ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο να τοῦ ἀποδίδουμε μία ὀρεκτική κατάσταση, δέν σημαίνει ὅτι τοῦ ἀποδίδουμε μία ἐξωτερικά κατανοητή κυριαρχική ἐπιθυμία· γιατί δέν μπορούμε να κατανοήσουμε τό περιεχόμενο της ὀρεκτικῆς κατάστασης ἀπό την ὑποτιθέμενη ἐξωτερική σκοπιά. Αὐτό σημαίνει, μᾶλλον, ὅτι κατανοοῦμε, οὐσιαστικά ἀπό μέσα, τόν ἰδιαίτερο τρόπο πού βλέπει τό ἐνάρετο ἄτομο τίς συγκεκριμένες καταστάσεις³³.

Ἡ ὀρθολογικότητα της ἀρετῆς, τότε, δέν εἶναι ἀποδείξιμη ἀπό μία ἐξωτε-

33. Ὁ προσδιορισμός "οὐσιαστικά" χρησιμοποιεῖται για να ἐπιτρέψει τή δυνατότητα ἐκτίμησης του τί σημαίνει να βρίσκεται κανείς μέσα σ' ἕνα τρόπο σκέψης χωρίς στήν πραγματικότητα να βρίσκεται μέσα σ' αὐτή, στή βάση μιᾶς ἐπαρκούς συγγένειας μεταξύ αὐτοῦ κι ἑνός τρόπου σκέψης του ἴδιου του ὑποκειμένου. Αὐτές οἱ παρατηρήσεις πού ἀφοροῦν ἐξωτερικά κατανοητές ἐπιθυμίες σχετίζονται μέ τή θέση της Philippa Foot, στό "Morality as a System of Hypothetical Imperatives", *Philosophical Review* 81 (1972), σ. 305-16, ὅτι ἡ ἠθική θα ἔπρεπε να ἐρμηνευτεῖ, ἢ να διατυπωθεῖ ἐκ νέου, μέ ὄρους ὑποθετικῶν προστακτικῶν, για να μή μᾶς ἐξαπατᾷ ὅτι εἶναι ἀπατηλή. Τά ἀρνητικά της ἐπιχειρήματα μοῦ φαίνονται ὅτι εἶναι ἀνάλογα μέ μία ἔκθεση της κενότητας του πλατωνισμοῦ, ὡς θεμελίου της μαθηματικῆς πρακτικῆς ἐξωτερικοῦ τύπου ἀπό την ἴδια την πρακτική. Στή μαθηματική περίπτωση δέν ἀποτελεῖ ὀρθή ἀντίδραση τό να ψάχνουμε για μία ἄλλη ἐξωτερική ἐγγύηση της ὀρθολογικότητας της πρακτικῆς, ἀλλά αὐτό μοῦ φαίνεται ἀκριβῶς ἐκεῖνο μέ τό ὁποῖο ἰσοδυναμεῖ ἡ θετική πρόταση της κ. Foot στήν περίπτωση της ἠθικῆς. ("Ἄν οἱ ἐπιθυμίες δέν εἶναι ἐξωτερικά κατανοητές ὁ ὅρος

ρική σκοπιά. “Όμως τό νά υποθέσουμε ὅτι θά ἔπρεπε νά εἶναι (ἀποδείξιμη), εἶναι παραλλαγή τῆς προκατάληψής μας πού συζητήθηκε στήν §4. Εἶναι μόνο μιὰ ψευδαίσθηση ὅτι τό πρότυπο τοῦ λόγου στό παραγωγικό ἐπιχείρημα, διαθέτει ὀρθολογικότητα διακριτή ἀπό μιὰ σκοπιά πού δέν ἐντοπίζεται ἀπαράιτητα μέσα στήν ἴδια τήν πρακτική.

7. Παρόλο πού οἱ ἀντιλήψεις τῶν προεξεχόντων χαρακτηριστικῶν ἀνθίστανται στήν ἀνάλυση σέ “καθαρή” ἐπίγνωση μαζί μέ ἐπιθυμητικές καταστάσεις, ὑπάρχει μιὰ διάθεση νά ἐπιμένουμε, παρόλ’ αὐτά, ὅτι δέν μπορεῖ νά εἶναι γνήσια γνωστικές καταστάσεις. Μποροῦμε νά βρεθοῦμε σέ μιὰ πνευματική κατάσταση –κατά τήν ὁποία ὅπως μᾶς φαίνεται– ἔχουμε αὐτές τίς προβληματικές ἀντιλήψεις, μόνο ἐπειδή μποροῦμε νά ὀδηγηθοῦμε στό νά νοιαζόμαστε γιά ὀρισμένα πράγματα καί ἔτσι, τελικά, μόνον ἐξαιτίας ὀρισμένων προηγούμενων γεγονότων σχετικῶν μέ τήν συναισθηματική καί ἐπιθυμητική μας συγκρότηση. Αὐτό μπορεῖ νά φαίνεται πῶς δικαιολογεῖ μιὰ πιό ἐκλεπτυσμένη ἀγνωσιοκρατία: κάποια πού ἐγκαταλείπει τήν ἀπαίτηση ὅτι οἱ προβληματικές ἀντιλήψεις μποροῦν νά ἀναλυθοῦν σέ ἀντιληπτικά καί ἐπιθυμητικά συστατικά μέρη, ἀλλά ἐπιμένει ὅτι, ἐξαιτίας τῆς ἀνθρωποκεντρικότητας τοῦ ἐννοιολογικοῦ μηχανισμοῦ πού τίθεται σέ λειτουργία, δέν ἀποτελοῦν κρίσεις, ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς, σχετικά μέ τό πῶς εἶναι τά πράγματα σέ μιὰ ἀνεξάρτητη πραγματικότητα· καί αὐτό εἶναι ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ τίς γνωστικές καταστάσεις³⁴.

Δέν μπορῶ ἐδῶ νά ἀντιμετωπίσω αὐτή τήν ἐκλεπτυσμένη ἀγνωσιοκρατία ὅπως πρέπει. Ὑποπτεύομαι ὅτι ἡ προέλευσή της εἶναι ἕνας ἄξεστος ἐπιστημονισμός, πού πιθανόν βασίζεται στήν ἐσφαλμένη ἰδέα ὅτι τό δικαίωμα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου γιά ὀρθολογική ἀποδοχή εἶναι διακριτό ἀπό μιὰ πιό ἀντικειμενική σκοπιά ἀπό ἐκείνη ἀπό τήν ὁποία φαίνεται πῶς ἀντιλαμβανόμαστε τά προεξέχοντα σημεῖα. Μιὰ ἐπιστημονική σύλληψη τῆς πραγματικότητας εἶναι κατ’ ἐξοχήν ἀνοιχτή σέ ἀμφισβήτηση. “Όταν θέτουμε τό μεταφυσικό ἐρώτημα κατά πόσο ἡ πραγματικότητα εἶναι αὐτό πού ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ ν’ ἀνακαλύψει γι’ αὐτήν, δέν μποροῦμε, χωρίς νά κάνουμε λήψη τοῦ ζητουμένου, νά περιορίζουμε τό ὕλικό γιά μιὰ ἀπάντηση σέ αὐτά πού μπορεῖ νά ἀποδεχθεῖ ἡ ἐπιστήμη. Βέβαια, ἄς ἀφήσουμε τό σχετικό ἐρώτημα νά εἶναι ἕνα ἐμπειρικό ἐρώτημα· ὅμως τά ἐμπειρικά δεδομένα τά ὁποῖα θά συγκεντρώνονταν ἀπό μιὰ προσεκτική καί εὐαίσθητη ἠθική φαινομενολογία –πού ἀναμ-

“ὑποθετική προστακτική” χάνει τό νόημά του). Δές περαιτέρω τό δικό μου ἄρθρο “Are Moral Requirements Hypothetical Imperatives?” πού ἀναφέρεται στή σημείωση 10 πιό πάνω.

34. Γιά τήν ἀνθρωποκεντρικότητα, δές David Wiggins, “Truth, Invention, and the Meaning of Life”, *Proceedings of the British Academy* 62 (1976), 331-78, καί 348-49, 360-63.

φισβήτητα δέν είναι ένα έπιστημονικό έγχείρημα— άντιμετωπίζονται μάλλον μή ίκανοποιητικά από τήν άγνωσιοκρατία³⁵.

Θά ήταν λάθος νά φέρει κανείς τήν άντίρρηση πώς ή έμφαση στην έκτίμηση του συγκεκριμένου και ή άπουσία μις διαδικασίας αποφάσεων, ένθαρρύνει κάποιον νά αποφαίνεται αυθαίρετα για συγκεκριμένες περιπτώσεις. Στην πραγματικότητα, ή αντίσταση στην άγνωσιοκρατία, όσον άφορᾷ τήν άντίληψη των προεξεχόντων χαρακτηριστικών, συνιστᾷ ταπεινοφροσύνη. "Αν άντισταθοῦμε στην άγνωσιοκρατία, μπορούμε νά έξισώσουμε τόν έννοιολογικό έξοπλισμό πού άπαρτίζει τό πλαίσιο όποιουδήποτε πράγματος άναγνωρίζεται ως μιά γενική ήθική θεώρηση μέ μιά ίκανότητα νά μᾶς έντυπώνονται όρισμένες άπόψεις τής πραγματικότητας. "Όμως είναι πάρα πολύ δύσκολο νά δεῖ κανείς σαφῶς τήν ήθική πραγματικότητα (πρβλ. τό τέλος τής §4). "Αν έξουμε επίγνωση του πώς, παραδείγματος χάρη, ή έγωιστική φαντασία διαστρεβλώνει τήν όρασή μας, δέν θά τείνουμε νά εἴμαστε σίγουροι ότι κατέχουμε τά πράγματα σωστά³⁶.

Φαίνεται εύλογο ότι οί ήθικές ιδέες του Πλάτωνα είναι, έν μέρει, τουλάχιστον, μιά άνταπόκριση στη μή κωδικοποιησιμότητα: αν κανείς δέν μπορεί νά διατυπώσει εκείνο πού έχει φτάσει νά γνωρίζει όταν παίρνει τό νήμα μις πρακτικής, ᾶς πούμε κάποιας έννοιολογικής έφαρμογής, είναι φυσικό νά ίσχυριστοῦμε ότι έχει δεῖ κάτι. Τώρα, στό άπόσπασμα πού παρατίθεται στην παράγραφο §4, ό Cavell έπισημαίνει δύο τρόπους άποφυγής του ίλίγγου: "τήν σύλληψη των καθολικών έννοιών" καθώς επίσης αυτό μέ τό όποιο έξουμε άσχοληθεῖ μέχρι τώρα, "τή σύλληψη βιβλίων κανόνων". Ἄλλά παρόλο πού οί Ἰδέες του Πλάτωνα είναι ένας μύθος, δέν άποτελοῦν παρηγοριά, ή άπλή άποφυγή του ίλίγγου· ή θέασή τους παρουσιάζεται ως πολύ δύσκολο έπίτευγμα για νά συμβαίνει κάτι τέτοιο. Ὁ άπόμακρος χαρακτήρας τής Ἰδέας του Ἄγαθοῦ είναι μιά μεταφορική έκδοχή τής θέσης ότι ή αξία δέν βρίσκεται στον κόσμο, σαφῶς διακριτή από τήν κυριολεκτική έκδοχή ή όποία έχει ένοχλήσει τήν πρόσφατη ήθική φιλοσοφία. Τό νόημα τής μεταφορᾶς είναι ή κολοσι-

αία δυσκολία τής άπόκτησης μις ίκανότητας νά άνταποκρινόμαστε μέ καθαρή ματιά στην ήθική πραγματικότητα πού είναι μέρος του κόσμου μας. Σέ άντιδιαστολή μέ άλλες φιλοσοφικές αντιδράσεις στη μή κωδικοποιησιμότητα, αὐτή έδῶ ἴσως πραγματικά έπενεργεῖ στην κατεύθυνση τής ήθικής βελτίωσης· άρνητικά, προκαλώντας ταπεινότητα, και θετικά, μέ ένα έμψυχωτικό άποτέλεσμα πού συγγενεύει μέ εκείνο μις θρησκευτικής μεταστροφής³⁷.

8. "Αν στην έρώτηση "Πώς θά έπρεπε κανείς νά ζεῖ;" μπορούσε νά δοθεῖ μιά

35. Βλ. Wiggins, πού αναφέρεται στη σημείωση 34, παραπάνω· και Iris Murdoch, *The Sovereignty of Good* (London: Routledge and Kegan Paul, 1970).

36. Πρβλ. Iris Murdoch, πού αναφέρεται στη σημείωση 35, πιο πάνω. Εἶμαι ύποχρεωμένος στον Mark Platts.

37. Αὐτή ή άποψη του Πλάτωνα άναπτύσσεται μέ ώραῖο τρόπο από τήν Iris Murdoch.

Άμεση απάντηση με καθολικούς όρους, ή έννοια της αρετής θα καταλάμβανε μόνο μία δευτερεύουσα θέση στην ηθική φιλοσοφία. "Όμως η θέση της μη κωδικοποιησιμότητας αποκλείει μία ευθεία προσέγγιση στην ερώτηση, της οποίας ο επείγων χαρακτήρας προσδίδει στην ηθική τό ενδιαφέρον της. Άνάλογα με την περίπτωση, γνωρίζει κανείς τί να κάνει (άν τό γνωρίζει), όχι εφαρμόζοντας καθολικές αρχές αλλά όντας ένα όρισμένο είδος ανθρώπου: αυτού πού βλέπει τίς καταστάσεις με έναν όρισμένο ξεχωριστό τρόπο. Καί δέν υπάρχει τρόπος να μετακινηθούν, από την κεντρική θέση πού κατέχουν στον ηθικό στοχασμό του Πλάτωνα και του Άριστοτέλη, ερωτήματα πού άφορούν την φύση και (πράγμα πού σχεδόν καθόλου δέν συζητήθηκε σ' αυτή την εργασία) την άπόκτηση της αρετής.

Πολλές φορές εκφράζεται τό παράπονο ότι ο Άριστοτέλης δέν προσπαθεί να περιγράψει σε γενικές γραμμές μία διαδικασία άποφάσεων πού άφορά ερωτήματα για τό πώς να συμπεριφέρεται κανείς. "Όμως έχουμε κάθε λόγο να είμαστε καχύποπτοι ως προς την υπόθεση ότι πρέπει να υπάρχει κάτι πού θα βρεθεί στο δρόμο πού αυτός δέν άκολουθεί³⁸. Καί υπάρχουν πολλά για μās να κάνουμε στο χώρο της φιλοσοφίας του νοῦ όπου η διαφορετική του προσέγγιση τοποθετεί την ηθική.

38. Η ιδέα, για παράδειγμα, ότι κάτι σαν τον ωφελιμισμό πρέπει να είναι όρθό φαίνεται ως μία διπλή άποφυγή του ίλίγγου: πρώτον, με τή σκέψη ότι πρέπει να υπάρχει μία διαδικασία άποφάσεων και δεύτερον, με την άναγωγή της πρακτικής όρθολογικότητας στην επίδιώξη ουδέτερα κατανοητών επιθυμιών.